

Metka Kordigel

Maribor

BRALNI RAZVOJ, VRSTE BRANJA IN TIPOLOGIJA BRALCEV*

1. BRALNI RAZVOJ

BRALNI RAZVOJ

V tridesetih letih, ko se je začela za razvoj mladega bralca zanimati tudi psihologija, posebej razvojna psihologija, so skušali nekateri psihologi popisati tipični razvoj bralnih in literarnoestetskih sposobnosti, sposobnosti estetskega doživljanja mladega bralca. Ta razvoj so razdelili na posamezne faze. Tudi mladinsko literaturo so razdelili tako, da so izdelali sezname knjig, ki so primerne stopnji dojemljivosti otroka v določeni razvojni fazi.

Za začetnika take smeri raziskovanja bi lahko veljal že H. Wolgast. V svoji knjigi *Das Elend unserer Jugendliteratur*¹ je govoril o percepciji literature pri otrocih, katerih okolje je delovalo v prid estetski dojemljivosti, in pri tistih, kjer takih spodbud ni bilo.

STOPNJE LITERARNEGA RAZVOJA PO CHARLOTTE BÜHLER IN SUSANNE ENGELMANN

Osrednja pozornost Charlotte Bühler² je bila posvečena raziskovanju razmerja otrok: pravljica in temu, kako učinkuje pravljica na otroka.

Otrokov razvoj je prvotno razdelila na 3, nato na 4 faze:

- Struwwelpetrova doba,
- pravljična doba,
- Robinzonova doba,
- (junaška doba).

V vsaki teh dob opravlja literatura posebno nalogo v otrokovem razvoju. Tako vadi otrok ob pravlji svojo predstavne zmožnosti, *Robinson Crousoe* vpliva na intelekt, junaški realistični roman pa na čustveno življenje in krepitev volje.

¹ Wolgast, H.: *Das Elend unserer Jugendliteratur*. Worms 1950.

² *Lesen, ein Handbuch*. Hrsg. Baumgärtner A. C. Wien 1981.

V svoji knjigi *Methodik des deutschen Unterrichts*³ je Susanne Engelmann sistem Ch. Bühler dopolnila še z:

— dobo lirike in romana.

Tako oblikovani sistem stopenj literarnega razvoja je močno vplival na vse kasnejše raziskovalce.

Skupni sistem Ch. Bühler in S. Engelmann:

— Dobo od 2. do 4. leta

imenuje Bühlerjeva Struwwelpetrova doba. *Der Struwwelpeter* je naslov slikanice Heinricha Hofmanna iz 19. stoletja.

»Ta slikanica z avtoritativno dvignjenim pedagoškim prstom v drastični risbi in z nazorno poučnimi verzi opozarja malega bralca na pogubne posledice otroške samovolje in nediscipline.«⁴

Toda, če zanemarimo avtoritativno stran in vzgojno poslanstvo te slikanice, gre vendarle za to, da otrok v knjigi razpozna okolje, v katerem živi sam, predmete iz tega okolja in tipične situacije.

To je doba, ko se otrok sreča z govorno umetnino, s pesmicami, sproti izmišljenimi zgodbicami, »pravimi zgodbicami«, ki jih starši prosto obnavljajo, šele kasneje z branimi besedili.

Zdi se, da imajo otroci v tej dobi posebno radi ritmično močno poudarjena besedila in rime. Ch. Bühler opozarja na (verjetno prirojeno) posebno otrokovo dojemljivost za lepo, estetsko oblikovano sporočilo.

Nekoliko kasneje pritegnejo otrokovo zanimanje zgodbe, ki pripovedujejo o majhnih praktičnih in moralnih problemih.

Giehrl pravi, da je njihov čar v tem, da dajejo otroku tolažilno zagotovilo, da si tudi drugi Janezki in Petrčki morajo umivati roke, da ne smejo gristi nohtov in prijemati škarij in nožev.

— Doba od 4. do 7. leta

V najzgodnejši dobi je pritegnila zgodnica, pesmica otrokovo pozornost le, če je bil njen junak takšen kot on sam, če se je lahko z njim popolnoma identificiral. Šele po četrtem letu si je otrok sposoben predstavljati reči in dogodke, ki so zunaj njegovega empiričnega izkustva, zato naj prehodni teksti med »Struwwelpetrovimi« in pravimi pravljicami vsebujejo še veliko elementov iz otrokovega izkustvenega sveta.

Pravljice spodbujajo otroško fantazijo, saj ne poznajo ostre meje med resničnim in neresničnim. Poleg tega vadi otrok ob pravljici svoje predstavnostne zmožnosti, saj mora iz svojih predstav in izkušenj v domišljiji zgraditi novo celoto, ki je v realnem svetu ni, da si lahko predstavlja pravljичne like in njihova dejanja. O pravljичni dobi med 4. in 8. letom govorimo zato, ker v tej starosti otroci v pravljice verjamejo. V bistvu pa jih radi berejo tudi kasneje, najraje med 8. in 10. letom, potem pa interes zanje hitro izgine, posebno pri mestnih otrocih.

³ Engelmann, S.: *Methodik des deutschen Unterrichts*. Hannover 1957.

^{*} Prispevek je odlomek iz magistrske naloge *Veda o mladem bralcu*, ki jo je avtorica leta 1989 zagovarjala na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

⁴ Kobe, M.: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana 1987, str. 40.

— Robinzonova doba (med 9. in 11./12. letom)

V tej dobi se zanimajo otroci za knjige, ki pripovedujejo o resničnih dogodkih. Všeč so jim potopisi, zgodbe o odkritjih, raziskovanjih, pustolovske zgodbe, zgodbe iz šolskega okolja. V tej dobi opažamo raznolike interese, vendar je za vse skupno navdušenje za junaške značaje.

Otroci te starosti še berejo Grimmove pravljice, vendar jih počasi zamenjujejo Andersenove. Sledi specializacija interesov, eni berejo knjige kot *Tisoč in ena noč*, drugi *Ribonsona Crousoeja*, *Lažnivega Kljukca*, *Butalce*, *Emila in detektive*...

— Od 12. do 15. leta — junaška doba

Če se je otrok v robinzonovi dobi zanimal za junaka, ki je praktičen, pаметen in iznajdljiv, se zdaj nagiba k idealnemu junaku, ki ni toliko pаметen, je pa plemenit in moralen, neustrašen in pogumen. Psihologi trdijo, da ustreza interes te vrste razvojni stopnji otrokovega psihološkega razvoja. V dobi adolescence otrok išče samega sebe, ustvarja si podobo o samem sebi, začenja se potrjevati v svetu zunaj sebe, zato pogosto zaide v konfliktno situacijo. Identifikacija z junakom, ki ima zmeraj prav, ki ravna zmeraj iz najplemenitejših nagibov in ki zmaga, ga utrjuje v veri, da je na pravi poti, saj se lahko konflikt s svetom reši tudi v uporabnikovo korist, da položaj upornih ni brezupen. (Verjetno posebej pomembno v fazi, ko mladostnik dvomi o samem sebi.)

— Med 15. in 20. letom

govorimo o dobi lirike in romana.

Sposobnost refleksije o svojem notranjem življenju, o lastnih čustvih, razmišljanja o svetu, življenju, smislu življenja, (Piaget meni, da ima vsak mladostnik svoje teorije o življenju, družbi, estetskih, metafizičnih, znanstvenih, psiholoških vprašanjih, a da jih je redkokateri sposoben artikulirati), pogojuje interes in globlje razumevanje lirskega pesništva. Zanimanje za liriko v tej dobi lahko pripisujemo čustvenemu življenju mladostnika.

Beinlich govori o tem, da na bralni interes vpliva tudi lastna ustvarjalna dejavnost. Prva ljubezen (ali druga...) pa, znano, mladostnike često zavede, da zagrešijo kakšno pesem, kar prebudi interes za tuje ljubezensko in sploh lirsko ustvarjanje. Ljubezen povečuje občutljivost, dojemljivost za naravne lepote — zanimanje za lirske refleksije o naravi, nesrečna ljubezen lahko napravi človeka dojemljivega za pesmi o nesmiselnosti človekovega trpljenja na zemlji.

Seveda pa se bralni interesi te dobe ne omejujejo le na lirsko pesništvo. Večina mladih bralcev posega po romanih, s katerimi skušajo vsaj v domišljiji razmakniti meje ozkega sveta, v katerem živijo. Roman je v tej dobi nadomestilo za »veliko življenje«, ki še ni dostopno. Veljalo bi se vprašati, če ne tiči tukaj eden od vzrokov za današnjo krizo branja. Fikcijo »velikega sveta«, imenitnih doživljajev na čudovito lahek in udoben način v »instant izvedbi« posredujejo AV medijska sredstva. Če je tako, potem lahko napovemo, da se bo kriza branja poglobila, saj moderna CATV prinaša »iluzijo po želji« ob kateremkoli času za kakršenkoli okus (in ne le filma 3 × na teden kot klasična televizija).

Faze razvoja po Ch. Bühler so sicer močno spodbudno delovale na kasnejše analize bralnih faz in navad mladih bralcev, vendar je večina kasnejših raziskovalcev prišla do spoznanja, da otrokov bralni razvoj vendarle preveč shematizirajo.

V glavnem pa so kasnejši znanstveniki ugotavljali, da predmet opazovanja v njenem sistemu ni bralec, ampak literarno delo.

Obratna perspektiva je značilna za shematični prikaz razvoja mladega bralca pri E. Schliebe-Lippert. Opazovanje je tu usmerjeno k mlademu človeku, ki je subjekt (in ne več objekt) svojega literarnega dozorevanja — vse do faze oblikovanega beročega človeka. Schliebe-Lippert dejansko govori o »literarnoestetskem razvoju« — in ga obravnava kot integralni del splošnega razvoja osebnosti.

Schliebe-Lippert se podrobno ukvarja že s predzavestnimi estetskimi pradožitvji. Ta niso produkt vzgoje ali okolja, ampak so otroku prirojena. Pravi literarnoestetski razvoj se začneja že v otrokovem prvem letu. Otroci so sicer različno literarnoestetsko nadarjeni, toda razvoj ni odvisen le od genskega koda, ampak tudi od okolice, ki lahko deluje estetsko spodbudno ali pa popolnoma amuzikalno. Ta predzavestna estetska dožitvja niso pogojena z racionalnim razumevanjem jezika. Bolj so povezana z motoričnimi in/ali vizualnoestetskimi dožitvji; celotna oblika je važnejša od vsebine, zato deluje estetsko v posebno čisti obliki. Dožitvja te so v glavnem lirske narave, povezana s prijetnim občutkom varnosti in pripadnosti (materino naročje), na otroka delujejo sicer spodbujajoče, vendar pomirjevalno.

Estetsko dožitvje lahko spodbudi posebej lepo zveneča beseda, otroška pesem, otroška lirika, otroška rima.

Temelj shematičnega prikaza otrokovega literarnoestetskega razvoja, je specifični način dojemanja literarne umetnine v posameznem starostnem obdobju otrokovega razvoja. Način literarnoestetskega dojemanja je del siceršnje otrokove emocionalne in kognitivne zrelosti in podlaga za določanje stopnje literarno estetske zrelosti.

Schliebe-Lippert loči:

Doba zunajestetskega dojemanja (od 2. do 13. leta)

Prva stopnja: Začetna faza, vezana na predmete, gibe, položaje (rime ob igri, uspavanke, *Diči, diči, diča, Biba leze, Križ kraž, kralj Matjaž*)

2.—5. leto (slikanica, pravljica, lutkovno gledališče, otroške rime, pesmice)

To je čas, ko otroku pripovedujemo in beremo.

Druga stopnja: Otrok bere sam, ali mu pripovedujemo pravljice, lutke, zgodbe o vrstnikih, rastlinah, živalih, otroške rime, pesmice. Otroci so stari 6 do 8 let.

Tretja stopnja: To je doba stvarnega branja. Otrok bere popolnoma samostojno: pripovedke, potopise, otroške zgodbe, knjige o rastli-

⁵ Schliebe-Lippert, E.: *Der Mensch als Leser. — Begegnung mit dem Buch*. 1959.

nah in živalih, prve knjige o tehniki, fizikalnih in kemičnih eksperimentih, časopise, revije, film, gledališče.

Otroci so stari 9 in 10 let.

Četrta stopnja: To je faza iskanja senzacij. Otroci berejo pustolovske knjige, potopise, knjige o športu, romane, kič, trivialno literaturo, dekleta bolj čustveno obarvano, fantje »junaška« dela.

Otroci so stari 11 do 13 let.

Doba literarnoestetskega reagiranja in izbora

(Poznomladostniška doba, začetek odraslosti.)

Prva stopnja: To je psihološko-estetska stopnja odkrivanja literarnoestetskih vrednot. V mladostniškem obdobju ima dve fazi:

- Zgodnja faza: (14—16 let). Zgodovinski roman, balade, novele, drame, pravljice, umetne pravljice.
- Zrela faza: (17—20 let). Biografije, romani, refleksivna lirika, ljubezenska lirika.

Druga stopnja: To je stopnja literarnoestetske stabilnosti in odraslosti. Ima dve obliki:

- povprečna, normalna literarnoestetska dojemljivost,
- izredna, nadpovprečna literarnoestetska dojemljivost.

GIEHRLOVA KRITIKA⁶ TAKEGA NAČINA OBRAVNAVE PROBLEMATIKE BRALNEGA RAZVOJA

Schliebe-Lippert sicer opazi sposobnost praestetskega doživljanja in možnost vpliva okolja na estetsko dojemljivost, zanika pa kakršnokoli estetsko dojemljivost v dobi od 2. do 13. leta. Ta pretrgana linija estetske dojemljivosti pa se potem pri 14. letu nenadoma spet pojavi.

Problematično je kakršnokoli shematično prikazovanje razvoja, saj nova razvojna psihologija razume razvoj kot vrsto med seboj povezanih sprememb, ki so posledica individualne konfrontacije s svetom. Razvoj je torej le sistem sprememb vedenja, ki ne poteka ne linearno, ne po stopnjah, ne po zakonitostih.

Vsako prikazovanje faz zahteva posploševanje, tak sistem pa poruši večina analiz individualnih primerov.

Argument proti delitvi literarnoestetskega razvoja na posamezne faze je tudi očitke moderne razvojne psihologije, ki ugotavlja, da oblikovanje in popisovanje skupin preveč poudarja podobnost posameznikov v skupini, vidi le lastnosti, ki so skupne. V resnici pa so včasih med otroki iste starosti razlike večje kot med otroki različne starosti.

Poleg tega pa, zato da bi dobili starostne skupine s homogenimi lastnostmi, taki sistematiki namenoma zanemarijo miljejske in dedne predispozicije teh otrok.

Kljub temu pa se zaradi kompleksnosti teme skorajda ne moremo odreči kakoli obliki členjenja literarnoestetskega razvoja. Toda izogibati se moramo strogi

⁶ Giehl, H. E.: *Der junge Leser*. Donauwörth 1968.

sistematizaciji. Posamezne faze naj služijo le za orientacijo. Poleg podobnosti je treba upoštevati predvsem razlike v literarnoestetskem razvoju.

Diferenciran pristop je treba uporabiti tudi, ko govorimo o literarnih interesih, o sposobnosti doživljanja literarnih oseb, ki je povezana in pogojena z zrelostjo osebnosti.

Literarnoestetski in bralni razvoj dobivata v adolescenci bolj in bolj osebno-stni značaj. Bralec vse bolj izbira literaturo posebnega tipa, posebna tematska področja, posebne literarne oblike. Oblikujejo se interesna območja formiranega odraslega bralca. (Odvisno od tega, katere tehnike branja obvlada.)

BRALNI RAZVOJ PO H. E. GIEHRLU

V svoji knjigi: *Mladi bralec* se Giehrl ukvarja tudi z bralčevim literarnoestetskim razvojem, vendar opozarja, da je petstopenjska shema, ki jo je izdelal, le popis posameznih faz literarnoestetskega razvoja mladega človeka na poti k odraslemu formiranemu bralcu in da so tudi starosti, ki jih ob posamezni fazi navaja, zelo približne. Kdaj bo nastopila in kako dolgo bo trajala posamezna faza otrokovega bralnega razvoja, je odvisno od socialnih in kulturnih vplivov okolja in od tega, za kateri tip bralca gre.

Čas, ko otrok še ne bere sam (do 6. leta)

Izhodišče otrokovega bralnega in literarnoestetskega razvoja predstavljajo:

1. estetska pradoživetja
2. spoznavni procesi v zvezi z jezikovnim razvojem

Estetska pradoživetja predstavljajo v ugodnih pogojih začetek dolgotrajnega procesa, katerega končni cilj je literarno branje, medtem ko so spoznavni procesi v zvezi z jezikovnim razvojem izvor informacijskega in kognitivnega branja. Seveda gre za čisto rekonstrukcijo, saj v tako zgodnji fazi literarnoestetsko pradoživetje še ni vezano na razumevanje besed, ampak je sestavljeno iz sozvočja glasbe, besedne melodije, slike — skratka, optični in akustični efekt hkrati, podkrepjen z občutkom varnosti, pripadnosti, topline in ljubezni. Zgodnja estetska pradoživetja so ponavadi vezana na osebo (ponavadi mater), ki otroku poje, mu kaj pripoveduje, ob tem pa ponavlja določene gibe (*Biba leze*) — zato imajo praviloma poudarjen socialni karakter.

Otroške rime, ki so v tem obdobju priljubljene, imajo nedvomno tudi uporabno vrednost, saj otrok preko njih spoznava in osvaja svet: svoje telo, živalski svet, letne čase, štetje, ipd. . .

Prve slikanice predstavljajo zametke informacijskega, kognitivnega in literarnega branja. Razumeti je treba, kako velik kognitivni napor predstavlja otroku razpoznavanje ilustracije. Ne velikost, niti dimenzije, pogosto pa tudi barve, se ne ujemajo z njegovo predstavo predmeta v resničnosti, pa vendar ga je sposoben identificirati in ga istočasno tudi poimenovati.

Giehrl vidi začetek literarnega doživetja v trenutku, ko je otrok sposoben razpoznati in poimenovati predmet že ob njegovi ponazoritvi. Ko otrok dojame razliko med stvarjo in njeno upodobitvijo, lahko govorimo o začetkih otrokovega

⁷ Giehrl, H. E.: *Der junge Leser*. Donauwörth 1968, str. 94—129.

abstraktnega mišljenja. Otrok asociira ime predmeta že ob njegovi simbolični ponazoritvi — s tem se razbije dotlej nerazdružljiva zveza med besedo in predmetom, ki ga označuje.

Prve knjige torej povezujejo jezikovno in likovno doživetje, oboje skupaj pa predstavlja bistveni pogoj za kasnejši otrokov literarni razvoj.

Nekoliko kasneje, v zadnjih letih zgodnjega otroštva, so zasnove za nekatere vrste branja že nekoliko jasneje razvidne. Zdi se, da postaja nekoliko pomembnejše informacijsko branje. Slikanice in prve zgodbe pomagajo otrokom, da se v svetu nekako znajdejo.

Ob takih »poučnih« slikanicah se otroci ne dolgočasijo, saj si v tej fazi razvoja močno želijo postati samostojni, obvladati sebe in svojo okolico⁸ (otrok si v tem obdobju močno želi postati tak kot odrasli, zato želi opraviti večino stvari sam, pomoč staršev pa odklanja).

Literarnoestetski razvoj je neločljivo povezan z jezikovnim, oba pa sta v tej fazi miljejsko močno pogojena. Otroci, ki odraščajo v jezikovno bogatem okolju, praviloma lažje in hitreje začutijo mik literarnega sveta kot tisti, katerih jezikovno okolje je razmeroma revno. Če ima knjiga stalno mesto v družini, če starši veliko berejo, bo tudi otrok kmalu sam segal po slikanici in »bral«.

Vloge staršev v literarnoestetskem razvoju pa ne moremo omejiti le na zgled. Zelo važno je namreč posredovanje t. i. »ustne literature«, kratkih zgodbic in pravljic, ki so prvotno povezane z otrokovim konkretnim doživljajskim svetom, kasneje pa preidejo v svet otroške domišljije. Žive komunikacije, pravljice za lahko noč, ne more zamenjati nikakršen tehnični pripomoček, poudarja Giehl.

K »literarnemu gradivu« zgodnjega otroštva spadajo brez dvoma besedila trenutno popularnih popevk in teksti ekonomske propagandnih oglasov s televizije, ki se jih otroci mimogrede naučijo na pamet. Giehl meni, da te vrste teksti otroku ne koristijo, ne povzročajo pa tudi nobene prave škode, saj jih otroci pozabijo skoraj enako hitro, kot se jih naučijo.

Čas, ko otrok začneja brati samostojno (od 7. do 9. leta)

V drugem ali tretjem razredu osnovne šole obvlada otrok tehniko branja do take mere, da lahko začne samostojno osvajati svet knjige. To je priložnost, da se sreča z ljudmi, predmeti in problemi, ki so sicer zunaj njegovih realnih izkušenj, da oblikuje svoj odnos do sveta in da se s pomočjo knjig preseli v nek prej neznan, domišljjski svet, ki ga kasneje spodbuja k lastni fantazijski kreativnosti.

S pomočjo knjig otrok intenzivno osvaja nove jezikovne izrazne možnosti. Jezikovna komunikacija je posebno pomembna v fazi, ko se otrok intenzivno vključuje v družbo, ko se uči uveljavljati svoje socialne interese. V tej fazi otrok spozna in prizna veljavni družbeni red in se mu podredi — taka stopnja socializacije pa že zahteva visoko obvladovanje komunikacijskih sredstev, jezikovnega razumevanja in jezikovnega izražanja.

Približno v tem času močno napreduje otrokov kognitivni razvoj. »Pojavi, ki jih je doslej dojemal le kot žive slike . . . , se vedno bolj spreminjajo v predmete in lastnosti.«⁹ Otrok spozna nekatere enostavne kavzalne zveze, zanimajo ga tudi vzroki nekaterih pojavov.

⁸ Dierks, M.: *Jugendlektüre im Vorschulalter*. — Bertelsmann — Briefe. 1967. Hft. 53.

⁹ Lersch, Ph.: *Kindheit und Jugend als Stadien menschlicher Entwicklung*. München 1951.

Ta nedvomni napredek pri dojemanju stvarnosti spremljajo prvi interesi za časopise in otroku dostopno strokovno literaturo. Ta Giehrlova ugotovitev je nova in močno oponira dotedaj veljavnemu prepričanju, da obdobje od četrtega do desetega leta pripada izključno in samo pravljici.

Oznaka »pravljlična doba« je veljala, odkar jo je v študijo o otrokovem bralnem razvoju uvedla Charlotte Bühler.¹⁰ Toda že sama avtorica je v predgovoru k ponovni izdaji svoje knjige leta 1958 izjavila, da so se razmere v štiridesetih letih močno spremenile. Posebno v Ameriki je odrasla generacija, ki v času svojega otroštva skorajda ni spoznala ljudskih pravljič. Ameriških razmer sicer ni mogoče posplošiti na Evropo, toda tudi tukaj je v zadnjem času nastala bogata umetniško visokokvalitetna mladinska literatura, tako da tudi v zahodnoevropskih državah pravljica nima več tako velike vloge v otrokovem bralnem razvoju, kot jo je imela nekoč.

Tudi Haseloff ugotavlja, da le polovica otrok, starih osem let izjavlja, da najraje berejo (poslušajo) pravljice. Zmanjšano zanimanje za pravljice lahko gotovo pripišemo tudi času visokorazvitih tehničnih komunikacijskih sredstev, ki otroka intenzivno potiskajo v svet realnosti.

Vendar pa drži eno. Svet pravljič in realnosti se ne izključujeta, niti si ne konkurirata. Otroci se dobro počutijo tako v realnosti kakor v svetu fantazije. Zdi se celo, da dajejo nekoliko mlajši otroci svetu pravljice celo prednost. Psihologi trdijo, da imajo pravljice določeno konkretno funkcijo v otrokovem razvoju. Tako Hildegard Hetzer:¹¹

»Funkcija umetniško oblikovane pravljice je, da pomaga otroku obvladati bujno fantazijo in njegove močno nagonsko obarvane sanjske slike. Otroške sanje, ki velikokrat spominjajo na pravljice, često odslikavajo kritične trenutke otrokovega razvoja. Pravljica predstavlja nekakšno kultiviranje otrokove bujne fantazije in pospešuje njegovo zorenje.«

Walter Sherf pa trdi, da pomagajo pravljice obvladovati otroški strah. S tem ugovarja tistim pedagogom, ki trdijo, da so pravljice za otroke preveč krute in da z brutalnimi in grozljivimi podobami obremenjujejo otroško domišljijo.

Toda »... otroci so strahu izpostavljeni, ne glede na prizadevanja staršev, ki jih skušajo pred njim obvarovati. Kdor preganja pravljice, izpostavlja otroka strahu, grozi, ki ju ta ne zna premagati.«¹²

Kajti pravljice predstavljajo nedvomno optimistični pogled na svet. Njihova neomajna vera, da se bo vse dobro izteklo in da bo glavna (dobra) oseba dosegla svoj cilj, daje otroku občutek varnosti in zagotovitev, da za dežjem zmeraj sije sonce, da je mogoče na tem svetu doživeti marsikaj čudnega, groznega, strašnega, a da vse te poti vodijo do srečnega življenja do konca dni — (do poroke in kraljestva).

Giehrl ugotavlja, da otroci poleg in predvsem raje kot pravljice berejo sodobno otroško literaturo, v kateri so pomešane prvine realističnega in fantastičnega. Za primer navaja *Piko Nogavičko* (Astrid Lindgren). Osebe teh pustolovskih pravljič izžarevajo enako gotovost in uspešnost kot osebe ljudskih pravljič, poleg tega pa je v zgodbi pogosto skrita kritika »odraslega sveta« (neumna policaja v *Piki Nogavički*). Realno in irealno se v te vrste literaturi prepletata na prav poseben način.

¹⁰ Bühler, Ch.: *Das Märchen und die Phantasie des Kindes*. Leipzig 1917.

¹¹ Sherf, W.: *Kindermärchen in dieser Zeit?* München 1961.

¹² Hetzer, H., Charlotte Bühler in Josephine Bilz: *Das Märchen und Phantasie des Kindes*, 4. Aufl. München 1958, str. 14.

Pravljичno, ne-realno, ni samo po sebi umevno kot v ljudski pravljici, ampak predstavlja nekaj posebnega, nekaj izjemnega. Ponavadi je organizacija dogajanja taka, da doživlja fantastično le ena od oseb (ponavadi je to otrok), ki je nad svojimi čudnimi doživetji sprva močno začudena. Ko se z njimi sprijazni, jih skuša posredovati drugim (ponavadi odraslim), ki ga ne razumejo, mu ne verjamejo, saj so trezno razmišljujoča bitja, ki ne morejo priznavati nikakršnih čudežev, saj bi ti lahko nevarno ogrozili smotno in trezno ureditev sveta, v katerem živijo.¹³ Mesta, ko se realni in irealni svet srečujeta, so včasih oblikovana v obliki prebujanja iz sanj, včasih z grenkobo, ko otroci žalostno ugotavljajo, da jih mame ne razumejo in jih ne jemljejo resno, mnogokrat pa izzvenijo taka srečanja komično, kar močno povečuje priljubljenost take literature.

Z leti začenja gledati otrok na svet vse bolj realistično, zato se začenja nagibati k literaturi, ki svet prikazuje tak, kakršen je. Ker iščejo informacije, izbirajo otroci te starosti realistične pripovedi in zgodbe o živalih. Radi berejo o svojih vrstnikih, o njihovih doživetjih v šoli, družini, na počitnicah, pri igri. Taka literatura ustreza psihološkemu razvoju, saj so v tej dobi otroci močno usmerjeni k svojim vrstnikom, prijateljskim skupinam, v okviru katerih zadovoljujejo svoje socialne (in druge) interese.

Želja po informaciji privede šolarje v tej dobi tudi že k strokovni literaturi, če je ta na voljo v obliki, ki jim je dostopna, torej v obliki močno poljudno napisanih in slikovno dobro opremljenih enciklopedij.

Giehrl ugotavlja, da literarnoestetski interesi otrok te starosti niso posebno visoki. Če ima delo napeto in zanimivo zgodbo, če je napisano v lahko razumljivem, preglednem slogu, če je v knjigi kaj informativno zanimivega ali če je zgodba humoristično ubrana — pa je otrok popolnoma zadovoljen.

Ne smemo pa prezreti dejstva, da mnogi otroci, stari od 8 do 10 let, ne kažejo nikakršnega interesa za branje. Ti otroci so sicer močno aktivni, a se zanimajo v prvi vrsti za neposredno realnost, za igro, šport, tehniko . . .

K. E. Maier opozarja, naj takih otrok ne zavajamo k branju s pomočjo posebej napetih pustolovskih zgodb:¹⁴

»Otroku te starosti še ne ustrezajo pustolovske zgodbe in realistična junaška literatura, katere glavna oseba je odrasli moški. Njegov literarni okus se zadovoljuje z zgodbicami iz vsakodnevnega življenja, glavna literarna oseba (če naj ustreza njegovemu okusu), pa mora biti otrok njegovih let. Doba, primerna za literaturo o pustolovščinah odraslih junakov, nastopi šele kasneje, in škoda je, če otroci preberejo najboljše knjige te vrste, ko zanje še niso zreli.« Zelo malo verjetno je, da se bodo še kdaj vrnili k njim.

V strokovni literaturi prevladuje mnenje, da otroci med sedmim in devetim letom ne kažejo nikakršnega interesa za poezijo. Hans E. Giehrl se s tem ne strinja, saj pravi, da je imel priložnost na svojih otrocih opazovati, kako radi so poslušali pesmice in kako so se marsikatero prostovoljno naučili na pamet. O zgrešenosti tega mnenja priča tudi dejstvo, kako priljubljeni so tako imenovani nonsensverzi. Njihova razširjenost priča o tem, da se otroci radi igrajo z besedami in da imajo mnogi zelo tanek posluh za ritem in rimo. Gotovo pa je, da je trajno zanimanje za poezijo pogojeno s posebne vrste talentom in s stimulatивно naravnanim okoljem. Tako občutka za poezijo in zanimanja zanjo ni mogoče pripisovati

¹³ Krüger, A.: *Das Buch — Gefährte eurer Kinder*. 5. Aufl. München 1967.

¹⁴ Maier, K. H.: *Jugendschrifttum*, Bad Heilbrunn 1965.

vsem otrokom, kot ni mogoče kar vseprek trditi, da otroci te starosti niso literarnoestetsko dojemljivi.

Razvoj v nekoliko kasnejšem otroštvu (do približno 12. leta)

Tendenca razvoja gre z naraščajočo starostjo v smeri vedno intenzivnejšega raziskovanja in osvajanja sveta. Otrok si zavestno želi razširiti obzorje — od tod velika želja po znanju (ki se često ne pokriva z obveznim šolskim programom). Počasi se že izoblikujejo specifični interesi.

V zvezi s pridobivanjem znanja v tej fazi opazimo pomemben kvaliteten premik. Otroci ne zbirajo več le podatkov in novih informacij, ampak o njih že kritično razmišljajo. Vzporedno s tem pojavom lahko opazujemo razvoj teoretične inteligence, oboje pa že izpolnjuje pogoje za proces kognitivnega branja. Sploh je mogoče označiti to obdobje za bolj razumsko, manj čustveno dojemljivo.

Z naraščajočo diferenciacijo literarnoestetskega doživljanja se začenjajo formirati različni načini branja, z naraščajočo koncentracijo uporabe posameznih načinov pa se kasneje oblikujejo tipični tipi bralcev.

Realistični, ekstrovertirani orientaciji otrok te starosti ustreza v veliki meri informativno branje, ne le v šoli, ampak tudi v prostem času. Mnogi hočejo s takim načinom branja razširiti znanje, ki so si ga v dovolj veliki meri pridobili v šoli, spoznati želijo neznane dežele, rastlinski in živalski svet, prodreti hočejo v nekatera zanimiva področja tehnike. Mnoge od njih zanima kultura starih časov in področja tehnike. Mnogo od njih zanima kultura starih časov in narodov.

Psihološko lahko zanimanje za strokovno literaturo argumentiramo z dejstvom, da se otrok v tej dobi neha zanimati izključno samo zase, da se ne jemlje več za merilo vsega. Njegov interes se usmeri na predmetni svet bližnje in daljnje okolice.

Pri enajstih letih opaža Giehl tudi že začetek kognitivnega branja. Omenili smo, da so psihološke predispozicije izpolnjene. Pri mnogih otrocih te starosti srečujemo že izredno kritični odnos do okolice. Treba pa je priznati, da so mnogo manj kritični do tega, kar berejo. Zadeva je do neke mere opravičljiva, saj je resničnost knjižnega dogajanja skorajda nemogoče preveriti. Kritična distanca je možna le v primerih, ko je dogajanje v knjigi na prvi pogled skregano z zdravo človeško logiko, ali ko se otrokove stvarne izkušnje ne skladajo s tistimi, o katerih pripoveduje pisatelj. Tako otrok te starosti odločno zavrača pravljice, češ, da so neresnične, nekritično pa sprejema še tako logično in psihološko neverjetne fantastične zgodbe ali deklishe zgodbe, da le vsaj malo dajejo videz resničnosti.

Tako torej večina enajstletnikov naivno verjame tiskani besedi. To in pa dejstvo, da berejo knjige, v katerih se napeti dogodki z veliko naglico vrstijo drug za drugim, tako, da jih je nemogoče »prebaviti«, kaj šele o njih razmisliti, povzroča, da o prebranem relativno malo razmišljajo. Branje je zato precej površinsko, saj otroci knjige kar »požirajo«. O globljih pomenih prebranega ne razmišljajo, tako kot niso pozorni na umetniško zgradbo in jezikovno dovršenost.

Toda tega ne smemo razumeti, kot da zasnov literarnoestetskega doživljanja in s tem literarnega branja v tej fazi razvoja ni mogoče razvijati. Vsak izkušen učitelj književnosti ve, da so otroci v petem in šestem razredu ob pravilnem vodstvu kar precej sposobni dojeti tudi jezikovno plat literarne umetnine, da jih je mogoče pripraviti k intenzivnemu doživljanju lirike, da pa so še premalo zreli za dojemanje globlje dramske problematike. Vendar imajo otroci na voljo kar lepo

število umetniško visokokvalitetnih mladinskih literarnih del, ob katerih si kultivirajo literarnoestetsko dojemljivost.

Take knjige predstavljajo prehodno fazo med pravljico in klasično literaturo za odrasle.

Le redki otroci te starosti (v glavnem tisti, ki literarnoestetski razvoj prehitujejo), iščejo v svojem čtivu estetske vrednosti. Velika večina jih bere, ker želijo nove informacije, ali preprosto zato, ker si želijo krajšati čas. Zelo važen motiv za branje v tej dobi pa je tudi neke vrste hrepenenje po pravem, »zaresnem«, velikem življenju. Otroci bi radi čimprej odrasli, njihov otroški svet se jim zdi premajhen, v njem se počutijo utesnjene. Biti odrasel pomeni zanje »biti svoboden«, imeti »neomejene možnosti«, doživljati same zanimive dogodivščine in pustolovščine. Fantje bi radi čimprej postali takšni kot literarni junaki v pustolovskih knjigah, pametni, hrabri, iznajdljivi, sposobni suvereno obvladati vsako situacijo. Tudi sami hočejo raziskovati zanimiva področja tehnike ali nova geografska ozemlja, osvajati nove dežele, doživljati navarne pustolovščine. Deklice pa hrepenijo po pravem, resničnem življenju, pri čemer mislijo predvsem na »velika« ljubezenska čustva, ki jih smejo doživljati odrasli. Beg iz sedanjosti in odkrivanje skrivnostnega življenja odraslih pa sta že značilnosti evazoričnega branja, ker ne gre za iskanje zakonitosti življenja sploh...

Poleg napete, zabavne, informacij polne literature ohranijo nekateri otroci te starosti, predvsem deklice, interes za fantastične pravljice. Nekateri fantje pa začnejo v tej dobi brati knjige o skrivnostnem svetu antične in vzhodne mitologije. Oboji pa odkrivajo tudi svet grozljivk. Ne enega ne drugega ne sprejemajo več kot del realnega sveta, ampak kot v skrajni varianti možno realnost.

Največji bralni interes dečkov in deklic te starosti pa velja brez dvoma pustolovskim zgodbam. Mnogi otroci ne berejo nič drugega. Ch. Bühler ugotavlja, da predstavlja te vrste literatura nov tip inspiracije za domišljijsko aktivnost, da jo trenira in disciplinira. Giehl meni, da njena razlaga fenomena ne pojasnjuje v dovolj veliki meri.

Tehtnejše razloge za priljubljenost Karla Maya in njemu podobne literature navaja Aloys Fischer:¹⁵

»Mislim, da lahko iščemo največ razlogov za posebno zanimanje mladine za knjige Karla Maya v veliki različenosti med civiliziranim, smotrno urejenim in h konkretnim ciljem usmerjenim svetom, v katerem živimo, in svetom Indijancev, kjer vlada divja sila človeške narave.

Oddaljenost dežel, kjer se zgodbe Karla Maya v veliki meri dogajajo, omogoča, da v njih junaki ravnajo skladno s svojimi prvinskimi nagoni. Tam še velja pravilo, mož proti možu, zob za zob, pravilo zvijačnosti in surove moči v boju z divjo, nedotaknjeno naravo.«

Branje pustolovskih zgodb je logično nadaljevanjebralnega razvoja, saj v marsikaterem pogledu spominja na pravljice. V obeh vrstah literature je centralna figura junak, ki nujno zmagaja, oz. doseže svoj cilj. Z njim se mladi bralec identificira. Literarni junak mu vlija pogum in upanje, da bo tudi sam v realnem svetu, ki mu postavlja na pot mnoge, z njegove perspektive nepremagljive ovire, podobno uspešen.

Branje indijanaric tipa Karl May pri mladini ne povzroča posebne škode, če to ni edino čtivo, ki ga otrok bere. V tej dobi mu je namreč na razpolago vrsta pu-

¹⁵ Fischer, A.: *Karl May als Jugendschriftsteller*. Sonderdruck aus dem Karl-May — Jahrbuch. Radebeul 1923.

stolovskih zgodb, ki zaradi svoje literarne kvalitete spadajo k »svetovni literaturi«. Preko teh spoznava mladi bralec značilnosti in strukturo velike literature, slediti mora vrsti močno različnih literarnih oseb, spoznati mora veliko literarnih prostorov in ob tem slediti tudi včasih ne preveč preglednemu dogajanju. Vse to zahteva od njega logični in psihološki napor, istočasno pa spoznava osnovne zakonitosti besedne umetnosti.

Vendar pa je treba priznati, da se le manjši del mladine prebije od pustolovskih zgodb k velikim romanom klasične svetovne literature. Večina se vse življenje zadovoljuje s plitkimi zgodbicami, polnimi napetega dogajanja. Taki bralci sčasoma jezikovno otopijo, berejo sicer veliko, a o prebranem praviloma ne razmišljajo.

»Tak otopeli bralec išče vedno močnejše literarne dražljaje: pustolovke, grozljivke, oboje lahko tudi v obliki stripa. Potreba po močnih dražljajih se v tem primeru ne omejuje samo na branje, ampak obvlada vse človekovo življenje. Nesposobnost globljega doživljanja se razvije v hektično iskanje sprememb, lov za močnimi stimulacijami in pristane na koncu — ker človek nikoli ni dokončno zadovoljen — pri trajnem občutku dolgočasje.¹⁶

Posebno nevarna literatura se zdijo H. E. Giehrlu stripi. Ti zavirajo otrokov jezikovni in psihološki razvoj.

V nekaterih stripih (npr. Walt Disneyevih) najdemo vsaj nekoliko naivnega in grotesknega humorja. Zgodbice so nedolžno prijetne, vendar jezikovno in slikovno brez umetniške vrednosti. V nasprotju s temi je večina stripov brutalno in primitivno slikanje gangstrskih in kavbojskih zgodb, kičasto prikazovanje raznih supermenov in marsojcev. Posebno v ameriških stripih je veliko umorov, streljanja, mučenja.

Skratka, predmet pripovedovanja (bolje rečeno slikanja) so izbruhi človeških nagonov najnižje vrste, takih, ki jih mora preganjati vsaka zdrava človeška družba.

O negativnem vplivu stripa s psihološkega vidika bi pravzaprav lahko ponovili vse, kar smo zapisali o negativnem vplivu pustolovskih zgodb, le da je delovanje močnejše. Primitivna duhovna podoba stripa namreč zatira otrokovo lastno domišljijo, katastrofalna jezikovna »kvaliteta« pa jamči za produkcijo t. i. beročih analfabetov.

Gotovo je, da priložnostno branje stripov ne more škodovati nikomur, pedagogi in starši pa morajo paziti, da navdušenje za to vrsto branja ne postane preveliko, oz. da stripi ne postanejo otrokova edina literatura.

Med devetimi in enajstim letom lahko torej opazujemo pri otrocih pojave informativnega in evazoričnega branja (le redki, tisti, ki razvoj prehitevajo, so do neke mere sposobni kognitivnega in literarnega branja). Ob branju si otrok razvija razum, krepi voljo in išče spodbude za domišljijske umike v svet odraslih. Nova znanja in spoznanja, ki jih črpa iz knjig, mu pomagajo ustvarjati predstavo o svetu, v katerem živi, in mu odpirajo možnosti, da v njem poišče to, kar ga zares zanima.

Medtem ko se širi njegovo obzorje, ugotavlja, da življenje odraslih ni smotno urejeno, da je svet poln napak in protislovij. Vzporedno s takim spoznanjem se začenja zavedati svojega lastnega jaza.

Počasi se začenja tudi proces ponotranjanja problemov. Otrok ne opaža več le zunanjega dogajanja, ne vidi le, kaj so ljudje storili, ampak se začne ukvarjati

¹⁶ Maier, K. E.: *Jugendschrifttum*. Bad Heilbrunn 1965, str. 60.

tudi s tem, kaj so ob tem mislili, zakaj so kaj storili in kako so ob tem čutili. S tem se odprejo nove možnosti dožemanja literarne osebe. Literatura predstavlja v tej fazi poligon treninga, na katerem človek vadi opazovanje in razumevanje tujega duhovnega in čustvenega življenja.

In končno ne smemo pozabiti, da predstavlja literatura enajstletniku tudi že sprostitev po napornem šolskem življenju in vsakodnevnem dogajanju sploh.

Diferenciacija branja (od 13./14. do 17. leta)

Psihološki razvoj doseže v puberteti tako stopnjo, da že lahko govorimo o prvih obrisih kasnejše oblikovane osebnosti. Vzporedno z njim dobiva tudi bralni razvoj podobo, ki že zelo jasno kaže na obliko, ki se bo formirala v zaključni fazi.

Izoblikujejo se že posamezni tipi bralcev. V katero smer se bo mladi bralec izoblikoval, je v veliki meri odvisno od jezikovne in bralne kultiviranosti okolja, v katerem preživlja večino svojega časa, vendar predstavlja izredno važen faktor v razvoju tudi individualne predispozicije, ki jih stimulatивно okolje lahko sicer izboljša, ne more pa jih popolnoma izbrisati.

Za razvoj mladega bralca je v tem obdobju odločilen nastanek in razvoj sposobnosti globljega doživljanja in dožemanja. Pubertetnik je že zmožen razumeti motivacijske silnice človekovega ravnanja. Jezikovni razvoj pa napreduje do te mere, da jih zna že tudi izraziti. Spremeni se tudi njegov sistem ocenjevanja samega sebe. Majhen otrok odrasle in njihov svet le posnema. Čim boljše mu to uspe, tem uspešnejši je. Nekoliko kasneje se začne svetu upirati, v realistični dobi intenzivno širi svoje obzorje, v puberteti pa se od sveta kritično distancira in ga miselno presega.

V tej dobi bere mladi bralec predvsem tisto literaturo, ki ga popelje v svet ne navadnih doživetij, ki mu v vsakdanjem življenju niso dosegljiva. Gotovo nekateri iščejo tudi informacije, znanja in spoznanja, večina, predvsem deklice (tudi veliko fantov), pa išče čtivo, ki ustreza njihovemu emocionalnemu stanju. Človeško življenje, hrepenenja, upanja, boji in problemi zdaj niso več toliko zanimivi zaradi zunanjega dogajanja. Mladino te starosti bolj priteguje motivacija dogajanja in zanimivi, večplastni karakterji. Pretresljive literarne usode intenzivno podoživljajo in jih povezujejo, primerjajo, s svojimi doživetji. Ta zmožnost globljega dožemanja vodi k doživljanju literarnega dela kot celote, kar že predstavlja neke vrste literarno branje. A priznati je treba, da otroci te starosti še vedno manj iščejo literarno doživetje in da v večji meri uživajo v subjektivnih efekti, ki jih ima literarno delo na njihovo razpoloženje.

S stopnjevanjem zmožnosti jezikovnega izražanja, ki je značilno za to dobo, raste tudi posluš za jezik kot izrazno sredstvo literature. Razumevanje in dožemanje zvočne izraznosti jezika, izrazne možnosti stavčne zgradbe, tudi zahtevnejših metafor in simbolov ne predstavlja več kakšnih posebnih problemov.

Kljub temu da so razvojnopsihološko izpolnjeni vsi pogoji za literarno branje, pa ugotavljamo, da tako bere le manjši del populacije.

Celo za branje literature tako motivirani gimnazijci pogosto berejo lahko literaturo. Pravzaprav najdejo pot do klasičnega romana in novele v večji meri dekleta, fantje odkrivajo klasično prozo šele kasneje (proti koncu srednje šole), a le pri redkih postane literarno branje življenjski stil.

Do lirike zanese pot le izjemno nadarjeno mladino, pogosteje dekleta. Pesmi ponavadi ne predstavljajo »najljubšega čtiva«, redkokdo bere cele pesniške zbir-

ke ali antologije. Ponavadi ljudje posebno globoko občutijo le nekaj pesmi. Toda, ugotavlja Giehl, nekaj intenzivno doživetih lirskih pesmi lahko človeka obogati bolj kot ducat površno prebranih romanov.

Veliko več mladostnikov obvlada evazorični tip branja. Fantje posegajo po pustolovskih zgodbah, ki jih zaradi omejenih možnosti v realnem vsakdanu ni mogoče doživeti. Dekleta pa po specifični erotično obarvani zabavni literaturi. Raziskave bralnih interesov so pokazale, da 50—75 % mladine bere trivialno literaturo in stripe.

Branje trivialne literature tudi v tej dobi nadomešča junaške, izjemne podvige, ki jih zaradi omejenih možnosti v realnem vsakdanu ni mogoče doživeti, hkrati pa predstavlja tudi počitek in zabavo po napornem delu. Literarnoestetsko zrelejši mladostniki že opažajo oblikovno pomanjkljivost in vsebinsko plehkost tovrstne literature, zato takih primitivnih zgodbic ne berejo več. Večino mladih bralcev pa osvojijo. Ti tudi kasneje ne berejo ničesar drugega.

Dekleta, ki so pri enajstih letih brala t. i. deklško literaturo, segajo v puberteti po ljubezenskih romanih. V ospredju te literature ni toliko seksualno doživljene. Dekletom gre v večji meri za romantično dvorjenje, za idilične zveze med moškimi in ženskami, ki so v romanu izpostavljene težkim preizkušnjem, pa ljubezen na koncu vse premaga — in sledi happy end v obliki poroke.

Kaj motivira dekleta k branju »ženskega romana«?

1. Radovednost. Vedeti hočejo, kakšni so odnosi med moškim in žensko.
2. Hrepenenje. Čim prej hočejo odrasti.
3. Identifikacija z glavno osebo. Želja, da bi tudi njih nekdo oboževal, se za nje boril. Tudi same bi rade vplivale na moške s svojim šarmom in lepoto.

Fantje take literature praviloma ne berejo. Če že iščejo erotiko v literaturi, hočejo opise konkretnjših scen, večina pa v ta namen raje izbira ilustrirane revije.

Verjetno bo držala tudi Zöllingerjeva¹⁷ trditev, da fantje te starosti nočejo in ne morejo priznati ljubezni odločilne vloge v življenju »pravega« moškega. Prepričani so, da je moški sam odgovoren za svoje početje, da lahko v življenju s svojo sposobnostjo, kreativnostjo, iznajdljivostjo in vztrajnostjo doseže prav vse. V tak koncept pa gotovo ne sodi ženska, ki z moškim manipulira, ki s svojo neustavljivostjo doseže, da moški stori natanko to, kar si je zamislila. In to je vendar sporočilo ženskega romana.

Dodati je treba še, da fantje seksualno kasneje dozorevajo kot dekleta.

Informativno branje se v puberteti izoblikuje do take oblike, kot jo ima v kasnejših letih. Mladina dokaj redno prebira dnevno časopisje in revije, išče v njih najpreprostejše podatke (TV program, športni izidi), informacije o oblikah življenja odraslih (politika, gospodarstvo, kultura), znanje o že zelo jasno formiranih interesnih območjih v strokovni literaturi za mladino in odrasle. Potreba po informaciji v tej dobi je še zelo čustveno obarvana, kar se kaže v interesih za pripovedno poljudnoznanstveno literaturo in v zelo čustvenih reakcijah na informacije. Toda z leti vedno bolj iščejo nevtravno strokovno in splošno informacijo.

Najmanj izraženo je v tem obdobju še vedno kognitivno branje. Nekateri sicer berejo z namenom, da bi našli odgovore na bistvena vprašanja o življenju in njegovem smislu. O tem, kar so prebrali, kritično razmišljajo, dojema tudi ozadje stvari in skušajo brati med vrsticami, a ti so še zelo redki. Lahko bi rekli, da

¹⁷ Zöllinger, M.: *Das Literarische Verständnis der Jugendlichen und der Bildungswert der Poesie*. Zurich 1926.

se sposobnost te najzahtevnejše vrste branja razvija zelo počasi, a konstantno in doseže pri približno sedemnajstih, osemnajstih letih tisto stopnjo, ki bi jo lahko imenovali dobra predispozicija za začetek zrele formirane sposobnosti kognitivnega branja.

V puberteti se torej tipologija branja že popolnoma diferencira. Otrok spozna in preizkusi vse možne (njegovemu siceršnjemu razvoju dostopne) načine branja. Gre torej za fazo prehajanja od otroškega bralca do odraslega bralca.

Nekateri otroci dosežejo v tej dobi svoj kvantitativni bralni višek. Berejo veliko in vse po vrsti.

Nekateri med njimi to ljubezen do branja ohranijo, pri drugih pa z leti pridobljena svoboda gibanja (manjši nadzor staršev) in s tem velika ponudba drugačnih možnosti preživljanja prostega časa bralne interese izpodrinejo. Sicer pa je vprašljivo, ali je t. i. »bralna mrzlica« sploh pozitiven pojav. Raziskave so namreč pokazale, da berejo taki »navdušeni bralci« zelo površno. Ko so jih vprašali, katero knjigo so nazadnje prebrali, se mnogi med njimi niso mogli spomniti niti naslova.

Prehod k odraslemu, formiranemu bralcu

Približno pri sedemnajstih letih lahko začnemo govoriti o prehodu k odraslemu človeku. Mnoga nagnjenja in interesi se počasi uredijo v dokončno predstavo o tem, kakšni so življenjski načrti, naloge, cilji. Smer tem predstavam in prizadevanjem daje v največji meri izbrani poklic.

Istočasno pa preveva mladega človeka občutek, da je svet njegov in čaka, da bo prav on zasedel v njem svoje mesto. Vse njegove misli so usmerjene v prihodnost, čas, ki so ga preživele generacije pred njim, se mu zdi nepomemben, svoje lastno otroštvo pa občuti kot eno samo zapravljanje časa in želi nanj čim prej pozabiti.

Vprašanja o vsebini življenja in njegovih ciljih privedejo do razmišljanja o samem sebi, k zavedanju samega sebe. V mladem človeku se borita fantastični idealizem in trezni realizem, kar vodi do občasnih napetosti, ki pa stopnjujejo njegovo dojemljivost za duhovne in umetniške vtise.

Veliko mladih ljudi doživlja v tem obdobju neke vrste »kulturno puberteto«. Razmišljajo o najglobljih vprašanjih, iščejo bistvo, smisel in zakonitosti življenja, poskušajo formirati svoj svetovni in življenjski nazor.

Vse to spremlja tudi globok premik literarnega doživljanja.

Motivacije za branje so v tej starosti že enake kot motivacije pri odraslem:

- človek bere, ker hoče spoznati svet in ljudi v njem,
- ker se hoče sprostiti in s pomočjo branja preseči svojo utesnjenost v svetu, v katerem živi, in
- ker išče red in zakonitosti, po katerih sta urejena svet in človekovo življenje. (Ta motiv se oblikuje šele v adolescenci.)

Elementarno doživetje svoje lastne individualnosti, telesne in duševne enkratnosti pripelje mladega človeka tudi do spoznanja njegove končnosti v času in prostoru — to pa rodi željo po iskanju smisla in ne-smisla eksistence. Tako široko odprti mladi človek si prizadeva najti smernice za svoja ravnanja in garancijo za svojo varnost v tem svetu v filozofiji, religijah in ne nazadnje v literaturi. Išče oporo in vrednote, ki bi dajale njegovemu življenju smisel in ki bi ga nekako dvignile nad grozeči občutek minljivosti.

Šele v svoji usmeritvi k absolutnemu lahko mladi človek dojame literaturo v vsej njeni globini. V prejšnjih letih je iskal v literaturi odmev lastnih čustev in razpoloženj, najti je hotel potrditev svojih znanj in spoznanj. Odrasli literarni bralec se ob branju »izgubi v popolni samopozabi« ter se tako deindividualiziran odpre vsebini in formi literarnega dela.

Formirani literarni bralec precizno in z občutkom dojema tudi obliko literarne umetnine. Čuti, da so misli in občutja umetnine le, če so našli upodobitev v enkratnem umetniškem, jezikovnem in oblikovnem izrazu. Delni občutek za jezikovno stvaritev smo lahko (posebno pri tozadevno usmerjeni mladini) opazili že prej, toda šele v adolescenci se bralec razvije do take mere, da lahko opazi in presoja vrvine in posebnosti individualnega sloga in sloga posameznih literarnih obdobj.

Najizraziteje se kaže popolna forma literarnega branja v novem zrelem odnosu do lirike. Sicer so zanjo dojemljivi že majhni otroci v predšolskem obdobju, nekateri ohranijo stik z njo tudi v kasnejših letih, toda šele v adolescenci se ji resnično odprejo. V času, ko jih znanost in tehnika vedno znova opozarjata na meje človeškega znanja in njegove eksistence, pušča lirika vse možnosti odprte. Tako najdejo nekateri pot k refleksijam o naravi, filozofski liriki, velika večina pa k ljubezenski liriki. Vanjo sicer pogosto projicirajo svoja lastna občutja, a je ne izrabljajo kot stimulans za sanjarjenje o še nedoživetih občutjih.

Zelo priljubljena je tudi angažirana socialnokritična in politična lirika, ki velikokrat izraža prav njihov prekurniški pogled na svet in ki često poziva h konkretnim akcijam.

V času adolescence oblikuje mladi človek svoj literarni okus. Izbere priljubljene zvrsti in se posebej nagiba k nekaterim pisateljem ali posameznim literarnim obdobjem. Nekateri literarni sociologi menijo, da postaja čtivo z leti literarno vedno zahtevnejše, nekateri postavljajo višek literarnega razvoja šele v štiri-deseto leto.

Toda kljub vsemu prizadevanju (šolskemu) je treba ugotoviti, da le redki ljudje dosežejo stopnjo literarnega branja. Giehl citira neko raziskavo, pri kateri so testirali mladino med 18. in 21. letom. Le polovica bralcev (54 %) je znala zapisati naslov knjige, ki se jim je v zadnjem času zdela posebno zanimiva in le vsak dvajseti bralec je navedel knjigo, ki bi jo lahko imenovali »literatura«. Tudi če tega podatka ne jemljemo preveč strogo, je treba ugotoviti, da mnogi zelo izobraženi in inteligentni ljudje literature ne berejo, čeprav so lahko istočasno odlični kognitivni bralci — bralci strokovno-znanstvene in filozofske literature.

Mnogi mladi ljudje iščejo odgovore na vprašanja o bistvu in smislu sveta in bivanja v njem pri velikih mislecih našega časa in preteklih obdobjih. Pogosto jih fascinirajo filozofi posebno ekstremnih načel, npr. Nietzsche, Schopenhauer, Sartre, filozofije Daljnega vzhoda.

Na pragu odraslosti opazamo ponovni vzpon informativnega branja, kar je posledica intenzivnega socializacijskega procesa (poklic, služba, močno razvejano družabno življenje). Da bi se lahko uspešno vključeval v svoje novo okolje in si v njem zagotovil čim ugodnejši položaj, mora bralec obdelati vrsto informacij, ki jih črpa iz strokovnih knjig, političnih spisov, dnevnega časopisja, revij. Iskanje strokovnih informacij obsega v tem času veliko večino bralne aktivnosti sploh.

Na pragu odraslosti skoraj nihče več ne bere mladinske literature. Njeni bralci so ubrali dve poti: v svet prave literature in v svet trivialne literature. Le

nekatera dela mladinske literature berejo tudi odrasli bralci (npr. de Saint-Exupéry: *Mali princ*).

Tudi stripi nimajo med odraslimi bralci hvaležne publike. Tisti, ki so jih brali v mladosti, so že kdaj nehali brati. Ti otroci se kot odrasli zabavajo le še z nezahtevnimi filmi — najpogosteje kar pred TV-sprejemnikom.

Pri študiju otrokovega literarnoestetskega in bralnega razvoja je treba upoštevati tudi njegovo socialno pogojenost in specifičnost po spolni pripadnosti. Nekatere študije¹⁸,¹⁹ so natanko raziskale, katero literaturo berejo posebno rade deklice in katero fantje, vendar se zdi, da so danes razlike zmeraj manjše. Mnoge deklice z navdušenjem berejo Karla Maya, mnogi fantje pa t. i. dekliško literaturo. Kljub temu pa še vedno lahko govorimo o razlikah med tipičnim dekliškim in fantovskim bralnim razvojem. Te razlike so večje v zgodnjem otroštvu, kasneje so vedno manjše, v adolescenci jih skorajda ne opazimo, popolnoma pa ne izginejo nikoli.

Omenili smo, da lahko otrokovo okolje zelo stimulatивно ali destimulatивно vpliva na bralni razvoj, saj je le-ta odvisen od otrokovega kognitivnega in jezikovnega razvoja. Razlike med mestnimi in vaškimi otroki so zaradi razvoja komunikacijskih sistemov skorajda izginile, še vedno pa je močno odvisno od stopnje izobrazbe, katero stopnjo bralnega razvoja bo človek dosegel.

Res je sicer, da tudi mnogo gimnazijcev ne najde poti k literarnemu branju, toda raziskave kažejo, da je procent literarnih bralcev med njimi neprimerno višji kot med tehniško in vajiško mladino. Velika večina med njimi se zadovolji z evazoričnimi in informativnimi oblikami branja. V njihovem življenju postanejo že zelo zgodaj pomembne materialne, politične in socialne vrednote, literatura in filozofija se jim zdita nekaj irealnega, predvsem pa nekaj, kar nima nobene materialne in praktične vrednosti. Za veliko večino delavske in kmečke mladine z zadnjim šolskim dnem preneha stik z literaturo. Poslej se zanimajo le še za svoj poklic, mogoče za šport, edino čtivo pa ostane kakšen nezahteven časopis.

»ODPRTI«, VEČPLASTNI OSNUTEK LITERARNEGA RAZVOJA PO ALEXANDRU BEINLICHU

Že oznaka Beinlichovega²⁰ poskusa shematičnega prikaza bralnega razvoja daje slutiti, da se njegov avtor od te vrste klasifikacije nekako distancira. Vsekakor je prepričan, da morajo biti posamezne »cone« odprte, tipološko pa tako široko definirane, da zajemajo veliko tipov bralcev. Kljub temu je treba računati s tem, da tako zastavljeni bralni razvoj ni obvezen in da pri marsikom poteka kako drugače. Prepričan pa je, da je za znanstveno obdelavo problema in predvsem zaradi ekonomične organizacije pedagoške prakse vsaj osnovna tipološka shema potrebna.

Predno se je lotil skiciranja tipičnega bralnega razvoja, je zapisal nekaj osnovnih tez:

- »Faza bralnega razvoja« je le neke vrste pomožna predstavna kategorija. V resničnosti namreč ni mogoče dokazati posameznih »con«, ki bi se druga od druge ostro ločevale.
- Čim krajše časovno obdobje pripišemo posamezni »fazi«, tem bolj smo

¹⁸ Schmidt, A. T.: *Das Lesende Mädchen*. Wien — München 1959.

¹⁹ Hölder, A.: *Das Abenteuer im Spiegel der männlichen Reifezeit*. Ratingen 1967.

²⁰ *Lesen, ein Handbuch*. Hrsg. A. C. Baumgärtner. Hamburg 1974.

zgrešili realnost, tem bolj so karakteristike, ki jih navajamo kot tipične, privlečene za lase.

- Bralni in literarnoestetski razvoj potekata vzporedno in v odvisnosti od jezikovnega razvoja, razvoja bralne spretnosti, otrokovega emocionalnega, socialnega in kognitivnega razvoja.
- Raziskave, ki se opirajo na podatka o bralčevi najljubši knjigi in o najbolj brani literarni zvrsti, vodijo k neuporabnim stereotipom.
- Posamezne faze, ko je bralec dojemljiv le za fantastično ali le za realistično literaturo, ne sledijo druga drugi. Dejstvo je, da smo v vsakem obdobju svojega življenja dojemljivi za eno in za drugo. V posameznih fazah se morda spremeni le akcent.
- Posebno pozornost je treba posvetiti sociološkim vidikom bralnega razvoja.
- V vsakem obdobju svojega življenja je človek dojemljiv za lepo besedo (čeprav se ta dojemljivost do neke mere spreminja, stopnjuje ali nazaduje), tako kot je človek vedno dojemljiv za glasbo oz. lepoto sploh.
- Literarnoestetski razvoj je le delni aspekt pri študiju človekove jezikovne dojemljivosti.
- Da je človek kreativno bitje, se kaže tudi v njegovi literarni produktivnosti, ki ga spremlja skozi vsa življenjska obdobja (če je starši ali okolje že v otroštvu ne zatrejo).
- Vsakdo bere praviloma več vrst literature, na več nivojih. Tudi v otroštvu! Vsaka študija bralnega razvoja, ki upošteva samo eno vrsto branja (npr. samo literature, ne pa t. i. zabavnega branja in trivialne literature), je že v osnovi zgrešena.

Bralni razvoj je Beinlich razdelil na pet faz:

ZGODNJE OTROŠTVO od 2. do približno 5. leta

Literarno doživetje je močno naslonjeno na zvočno plat besed in verza. Tematsko je literatura neločljivo povezana z otrokovim doživljajskim svetom.

Najljubše literarne oblike: Slikanice z verzi, otroške rime, kratke zgodbe iz otroškega in živalskega sveta.

Estetsko doživetje: Zelo močno.

Lastna produktivnost: Besedna kreativnost, sprevračanje besed, fabuliranje.

Estetsko manjvredna lit.: Otrok ponavlja, kar sliši — tudi besedila reklam in popevk.

V bistvu se otrok te starosti vrača k vedno istim knjigam, k vedno istim pripovedkam.

SREDNJE OTROŠTVO od 5. do približno 8. leta

Otrok deloma razvije sposobnost razlikovanja fantastičnega od realnega in svoje domišljije ne jemlje več »čisto zares«. Začne zbirati realne izkušnje, spoznavati ljudi in predmetni svet.

Najljubše literarne oblike: Pravljice, izrazito magične in take, ki so bolj zasidrane v realnem svetu, zgodbe, ljudske pripovedke, poezija, pesmice, lutkovne igrice, zelo preproste gledališke predstave, radijske igre za otroke.

Estetsko doživetje: Zelo razvito — kot v predhodnem obdobju.

Lastna produktivnost: Prvi pesniški poskusi, kovanje rimanih parov, fabuliranje (otrok si ne izmišlja več posameznih pojavov, ampak celotne zgodbe).

ZRELO OTROŠTVO ALI PREDPUBERTETA od 9. do približno 12. leta (pri dekletih) in 13. leta (pri fantih)

Svet, kot ga otroci te starosti doživljajo, je urejen pragmatično in racionalno. Pa vendar ostanejo do neke mere dojemljivi za magično in fantastično. Otroci obeh spolov so dinamični, samozavestni, dečki in deklice so si zelo podobni. Oboji cenijo ljudi (torej tudi literarne osebe), ki so spretni, sposobni, moralno neoporečni, kos sleherni situaciji, skratka — junaki.

Najljubše literarne oblike: Pogosto zagradi otroke te starosti prava bralna mrzlica. Včasih traja le kratek čas, pogosto pa vse predpubertetno in pubertetno obdobje.

Najbolj priljubljena literatura te dobe je t. i. pustolovska literatura. V nemški literarni teoriji jo imenujejo tudi deška literatura, kar je napačno, saj jo često berejo tudi deklice. Te berejo tudi t. i. dekliško literaturo (das Mädchenbuch), vendar se redko omejujejo le nanjo. Zelo priljubljeni so mladinski časopisi. Za poezijo kažejo otroci te starosti malo smisla, zato pa toliko več za mladinsko gledališče, lutke, otroške radijske programe. Časopise za odrasle berejo le površno. Pogosto berejo otroci te starosti pravljice — umetne fantazijske pravljice, živalske pravljice, pustolovske pravljice, orientalske in antične pravljice in manj znane ljudske pravljice. Fantje berejo tudi poljudnoznanstveno literaturo, didaktično oblikovano literaturo, uporabljajo leksikone, zelo redko pa berejo t. i. dekliško literaturo. Strokovno literaturo berejo tudi nekatere deklice, ne uporabljajo pa leksikonov in skorajda ne berejo knjig z vojno tematiko.

Estetsko doživljanje: Ugajajo jim pesmi z močno poudarjenim ritmom in rimo. Otroci so močno kreativni (slang). Nekatere pesmi, posamezne kitice se jim zdijo »prav posebno lepe«. Poezijo doživljajo globlje, če jim jo pripovedujejo, le nekateri lahko estetsko občutijo pesem, ki jo preberejo potihem.

Lastna produktivnost: Pesniški poskusi postajajo redki, jezikovna kreativnost, ki odstopa od norme, tudi. Jezikovna vzgoja v šoli je storila svoje. V pisnih izdelkih zavestno izbirajo besede, zapišejo tudi kakšno besedno zvezo v prenesenem pomenu, tu in tam je kakšen del teksta močno ritmiziran.

Estetsko manjvredna lit.: Če niso motivirani za branje primerne literature, berejo v glavnem kič in šund. Med njimi krožijo spominske knjige, opremljene s kičastimi rimami, sposojajo si in kupujejo ilustrirane revije in stripe. Pogosto znajo na pamet besedila modnih popevk. Zaradi negativnih ali premalo stimulativnih vplivov okolja in zaradi zgodnjega zaključka šolanja ostane večji del odraslih na tej stopnji literarnoestetskega razvoja.

PUBERTETA ali OBDOBJE med 13./14. letom in 16./17. letom

Pubertetnik živi na dveh ravneh — prva ravnina je realistično — racionalna in jo kaže navzven, druga je fantastično-iracionalna in jo pred svetom skriva. Svet in človek v njem se mu ne zdita več urejena, zato je prisiljen sam iskati in preizkušati nove rešitve. Pride do prvega negotovega načrtovanja življenjske poti. Veliko vlogo imajo v tem obdobju idoli (ekstremno idealizirani). Literarne osebe doživljajo kot resnične, začenejo jih tudi psihološko razumeti, naenkrat postane važna logična psihološka motivacija literarnega lika.

Pojavi se nov motiv za branje literature: iskanje transcendence.

Najljubše literarne oblike: Tako dečki kot deklice berejo tisto literaturo, ki so jo brali v prejšnjem obdobju. Pogosto berejo zelo veliko. Še vedno lahko opazimo obdobje bralne mrzlice.

Polagoma pa začenjajo mladi bralci iskati drugačno literaturo, berejo vse mogoče, preizkušajo to in ono, interesi so pogosto zelo razpršeni. Lahko bi rekli, da krizo v življenju spremlja neke vrste bralna kriza.

Branje pustolovskih romanov se prepleta z interesom za ljudsko literaturo in prvimi izleti v svet literature za odrasle (dekleta imajo tu bistveno prednost). Zelo priljubljene so novele in črtice. Nasploh bi lahko rekli, da velja interes pretežno prozi (zelo pogosto je zanimanje za *historični roman*). Le redki najdejo pot do lirike. Priljubljeno je gledališče, še bolj pa film.

Časopise berejo v tej starosti kar vneto, vendar le nekatere razdelke (včasih samo podlistek). Mladinskih časopisov proti koncu te dobe ne berejo več.

Individualni bralni okus postaja vse izrazitejši, tako da je zelo težko generalizirati. To je čas, ko postane »mladi bralec« *odrasli bralec*. Pri tem se formirajo (ne dokončno) posamezne plasti bralcev:

- tisti, ki ne berejo (več),
- tisti, ki berejo le trivialno literaturo,
- tisti, ki berejo manj zahtevno (bolj zabavno) literaturo in kič,
- tisti (relativno redki), ki segajo po zahtevnejši literaturi.

Lastna produktivnost: Dnevniki, krajša poezija, malo proznih tekstov, razen pri deklicah, ki včasih pišejo pravljice.

Estetsko doživljanje: Zelo močno, posebno ob glasbi in plesu, analogno k temu ga lahko predvidevamo tudi na jezikovno-literarnem področju.

Estetsko manjvredna lit.: Kič, šund in tista literatura, ki nesorazmerno poudarja seksualno in erotično plat.

ADOLESCENCA ali OBDOBJE od 16./17. leta in do 21. (pri dekletih) in 24. (pri fantih)

Formirati se začne dokončna osebna struktura. Mladi človek si ustvari celovit pogled na svet. Razmišljanja o transcendenci pripeljejo do takega ali drugega rezultata. Medtem ko je pubertetnik tendiral k idealističnim rešitvam, postanejo te v dobi adolescence treznejše in bolj realistične.

Dozori tudi sposobnost dojemanja večplastnih karakterjev.

Najljubše literarne oblike: Mladinske literature ne berejo več (razen nekaterih del, ki štejejo h klasični literaturi). Izoblikujejo se močno individualni bralni interesi. Teoretično so sposobni dojemati vse vrste in zvrsti klasične in moderne literature za odrasle. Nekoliko večje (kot v prejšnjem obdobju) je zanimanje za liriko in dramo. Še več za prozo: biografije, biografske romane, psihološke romane, sodobno prozo, predvsem družbeno—kri tično.

Mnogi berejo strokovno literaturo.

Zanimanje za gledališče.

Lastna produktivnost: Doseže v tem obdobju (najpogosteje) svoj vrh in tudi konec.

Estetsko doživljanje: Izredno globoko, če je literarnoestetski razvoj to stopnjo sploh dosegel.

Estetsko manjvredna lit.: Tudi pri literarnoestetsko zelo zahtevnih adolescentih se vzporedno z branjem klasične kriminalke občasno pojavlja zanimanje za seksualno-erotično literaturo, doktor romane in druge oblike trivialne literature.

Od vseh omenjenih tipologij se zdi najbolj sprejemljiv »odprti, večplastni osnutek literarnega razvoja« Alexandra Beinlicha. Njegova ugotovitev, da so tipologije, ki predvidevajo izredno kratka tipična razvojna obdobja predvsem takšna, ki naj bi trajala le eno do dve leti, problematične zato, ker od takega vzorca večina otrok odstopa, se zdi zelo prepričljiva. Gotovo je bolje, da so obdobja postavljena širše in da tipologija predvideva različne bralne in literarnoestetske interese otrok in mladostnikov iste starosti.

Beinlichova tipologija je pozitivna tudi zato, ker upošteva načelo, da ni moč ločevati študija bralnega razvoja in bralnih interesov otrok in mladostnikov od bralnih interesov in bralnega razvoja odraslih, saj je od tega, kako bo potekal razvoj mladostnika (v odvisnosti od socialnih, pedagoških in estetskih vplivov), odvisno, kako in kaj bo bral odrasli bralec.

Beinlichova zadnja faza obsega obdobje med 17. in 22./24. letom, torej obdobje adolescence in pozne adolescence, ko se po njegovem dokončno oblikujejo bralni in literarnoestetski interesi. K temu bi veljalo pripomniti, da rezultati naj-novejših nemških študij (Heinz Bonfadelli: *Mladina in mediji*. Frankfurt, Demografski inštitut 1986), ugotavljajo močno spremembo — bralnih navad in interesov takrat, ko se mladi ljudje zaposlijo. Ta doba pa se zaradi dolžine akademskega študija v zadnjem času močno pomika proti 26., 27. letu starosti, zato bi veljalo zgornjo mejo tega zadnjega obdobja pomakniti h koncu dvajsetih let. Rezultati raziskav so nedvoumni. Po zaposlitvi interes za literarno oziroma evazorično branje močno pade, poveča pa se navezanost na TV medije in na časopisni ter revialni tisk. Grobo bi lahko rekli, da človek v hitrem tempu poklicnega življenja vse bolj išče »instant informacijo«.

Beinlichovi tipologiji na rob bi dodali vprašanje, ali so literarnoestetski in bralni interesi ob koncu zadnje faze (pa naj ga postavimo k dvajsetemu ali sedemindvajsetemu letu) resnično dokončno izoblikovani. Človek vendarle tudi kasneje živi v interakciji s svojim okoljem, kar pomeni, da sicer sam nanj vpliva, da pa tudi okolje vse življenje vpliva na posameznika. Zato čisto resno predvidevamo, da se zaradi permanentnega vpliva okolja tudi bralni razvoj nikoli ne zaključí.

2. VRSTE BRANJA IN TIPOLOGIJA BRALCEV

VRSTE BRANJA PO H. E. GIEHRLU

Besedo »branje« ponavadi uporabljamo brez levega prilastka, kot da gre za termin z natančno določenim pomenom. Ponavadi pomislimo ob besedi branje na človekovo sposobnost dešifrirati dogovorjeni sistem znakov in doumeti sporočilo, ki ga nosijo ti znaki. V tem primeru gre za tehniko branja. Kdor tako tehniko obvlada, lahko bere na več načinov, pač glede na to, s kakšnim namenom se branja loti: kdor bere TV spored, bere drugače kot tisti, ki se loti literarnega dela, in spet drugače kot tisti, ki vzame knjigo v roke, da bi se učil za izpit.

Giehrl razlikuje štiri vrste branja:

Najpogostejše beremo zato, da bi iz tiskane besede razbrali kakšno informacijo. Giehrl govori o informacijskem branju.

Drugi tip branja imenuje Giehrl evazorično branje. Tako beremo, kadar se hočemo umakniti iz sveta, v katerem živimo, preseči njegove okvire in vsaj v domišljiji (s pomočjo literarnih in »literarnih« oseb) doživeti tisto, po čemer skrivaj hrepenimo. Tretji tip branja imenuje kognitivno branje, branje, s pomočjo katerega skušamo spoznati svet in njegove zakonitosti ter ta spoznanja urediti v smiselni in logični svetovni nazor.

Četrti tip branja imenuje literarno branje.

Ob literaturi spoznavamo svet, ljudi in sebe, z njeno pomočjo iščemo smisel sveta in življenja v njem, literatura nam omogoča, da prestopimo meje svoje realne eksistence.

TIPI BRALCEV

Ko Hans E. Giehrl ugotavlja, da lahko beremo na več načinov, torej, da poznamo različne vrste branja, prihaja tudi do spoznanja, da razlikujemo tudi različne tipe bralcev. Tipologija bralcev je precej neraziskano področje, vendar jo je mogoče s pomočjo literarne pedagogike in literarne psihologije sestaviti.

Ko govorimo o tipih bralcev, nas ne zanima tehnika branja, torej ali bralec bere tako, da razpozna posamezne črke in jih nato povezuje v zloge in besede, ali razpozna grafične podobe celih besed, besednih zvez in stavkov. Zanima nas, kako posamezne skupine ljudi reagirajo v stiku s tako ali drugačno vrsto pisane besedila. Skupina ljudi, ki reagira na enak ali podoben način, tvori tipološko skupino.

Grupiranje reakcij v določene skupine je možno na več načinov, pač glede na kriterij, ki ga izberemo. Tako so nekateri (ob ugotovitvi, da je način dojemljanja besedila odvisen tudi od bračevega značaja) skušali definirati tipe bralcev analogno s tipi osebnosti.

Drugi so govorili o receptivnem in kritično produktivnem tipu bralcev, spet tretji o intelektualnem tipu v nasprotju s senzornim, ki sprejema bolj čustveno kot z razumom.

Tipologija C. S. Lewisa

C. S. Lewis²¹ razlikuje med dvema tipoma bralcev. Med:

²¹ Lewis, C. S.: *Über das Lesen von Büchern*. Freiburg 1966.

- literarnim bralcem in
- neliterarnim bralcem.

Razlike med njima so po Lewisu občutne:

LITERARNI BRALEC bere predano. Srečanje z literaturo je zanj posebno doživetje. Bere dolgo in intenzivno. K nekaterim knjigam se vrača vedno znova.

Literarni bralec je za literaturo močno dojemljiv. Sposoben je sprejemati literarno delo v duhu časa, v katerem je nastalo. Pozoren je tako na formo kot na sporočilo literarnega dela.

NELITERARNI BRALEC bere ponavadi zato, ker trenutno nima zanimivejše zaposlitve. Ne razmišlja o tem, kar je prebral. Literatura v njem ne zapuša nikakršnih sledov. Bere le za zabavo. Nikoli ne pazi na obliko. Lahko bi rekli, da literaturo le uporablja. Sem prišteva Lewis tiste »pametne in pridne« bralce, ki projicirajo v literarna dela svoja sociološka, politična in filozofska stališča, niso se pa pripravljali literaturi odpreti.

Tipologija Richarda Bambergerja²²

Vprašanje tipologije bralcev je obširno in kompleksno. Ponavadi ga skušajo reševati tako, da natančno raziščejo bralne interese otrok posameznih starostnih skupin. Vendar predlaga R. Bamberger lažjo, direktnjšo pot. Preden se je lotil svoje tipologije, si je zastavil dve vprašanji:

1. Katere knjige otroci neke starosti radi berejo in katere odklanjajo?
2. Kakšen je bralčev značaj (opazovanje otrok pri pouku, igri ...)? Na podlagi takega opazovanja je sestavil svojo tipologijo.

Mladi bralec je lahko:

1. romantični tip (rad bere pravljice in vznemirljive, pustolovske zgodbe, ne mara pa realističnih in intelektualno-moralnih knjig),
2. realistični tip (odklanja vse pravljico, pustolovsko in fantastično, rad pa bere potopise in realistične zgodbe),
3. intelektualni tip (hoče priti vsemu do dna),
4. etično — pedagoški tip (se rad uči, vedno poišče nauk zgodbe),
5. bralec s tematsko natančno usmerjenim bralnim interesom (bere strokovno literaturo z namenom, da poglobi znanje na natančno določenem, svojem, interesnem področju),
6. estetski tip (rad bere pesmi, uživa tudi v lepi obliki, lepo zvenečem stavku, ritmu. Tekste, ki so mu všeč, prebere večkrat.)
7. mešani tip.

Kasneje, v drugi izdaji svoje knjige (1965), je Bamberger (tako, kot je to v prvi izdaji že napovedal) združil nekatere tipe (npr. 3. in 4.) in tako bralce razdelil le na štiri tipe (romantičnega, realističnega, intelektualnega in estetskega).

Ob svoji tipologiji Bamberger ugotavlja, da dokaj pogosto stopijo v ospredje atipični interesi za branje. Otroci se v starosti, ko bi se po teoriji morali zanimati za pravljice, zanimajo za strokovno literaturo. V takem primeru ne posegajo po pravljicah kot njihovi vrstniki, ampak po bogato ilustriranih otroških enciklopedijah (veliko slik in malo teksta), ali pred tem, po slikanicah s podobami iz realnega okolja.

V kateri tip bralca se bo otrok razvil, je odvisno od vrste interesov, ki ga privedejo h knjigi. Ni vseeno, ali sega po knjigi, ker:

²² Bamberger, R.: *Jugendlektüre*. Wien 1955 in 1965.

1. si hoče krajšati čas (ker v tistem trenutku nima zanimivejše zaposlitve),
2. ker hoče spoznati svet, se naučiti kaj novega o njem,
3. ker hoče odkriti samega sebe, svoj notranji svet in razumeti tudi druge ljudi.

Giehrlava kritika Bambergerjeve in Lewisove tipologije:

Tako Lewisova kot Bambergerjeva tipologija imata praktično vrednost, če ju ne jemljemo preveč ozko. Vendar pa imata tudi nekaj pomanjkljivosti:

Razdelitev bralcev na literarne in neliterarne upošteva le literarno branje, vse druge vrste branja pa zanemarja. Vse »neliterarno« branje degradirata na branje drugega ranga in ne upoštevata, da nekaterih bralnih interesov z literarnim branjem ni mogoče realizirati, torej, da ima »ne-literarno« branje svojo funkcijo.

Problematična je tudi Bambergerjeva delitev na romantične in realistične bralce, saj koketira z literarnozgodovinskima terminoma, ki imata v literarni zgodovini mnogo širši pomen in ki ju ni mogoče tako zreducirati in poenostaviti, kot je to storil Bamberger.

Giehrlava tipologija bralcev

Giehrl že v uvodu v tipologijo opozarja, da »čistega« tipa bralca ni. Da tipologije bralcev ne smemo razumeti kot sistema predalčkov, kamor bomo lahko redoljubno pospravili vsakega bralca, ki ga srečamo.

Tipologija je le poskus upoštevati v prvi vrsti enake in podobne vedenjske vzorce in reakcije v zvezi z besedilom, jih urediti in tako doseči, da postanejo reakcije bralcev preglednejše glede na to, ali so tipične (ali se dajo uvrstiti v shemo) ali atipične (in jih vanjo ne moremo uvrstiti, lahko pa opišemo njihova odstopanja od tipičnega). Tako dobimo namesto nepregledne različnosti individualnih reakcijskih vzorcev omejeno in s tem pregledno shemo ponavljajočih se in s tem enakih ali podobnih reakcij.

Če se izognemo prepričanju, da je tipologija popolna in obvezna za vsakega bralca, če jo torej sprejmemo široko in neobvezno, nam izredno pomaga pri študiju bralnih navad in vzgoji mladega bralca.

Giehrl loči:

- funkcionalno-pragmatičnega bralca,
- emocionalno-fantastičnega bralca,
- racionalno-intelektualnega bralca,
- literarnega bralca.

FUNKCIONALNO-PRAGMATIČNI BRALEC

Večino ljudi lahko uvrstimo med funkcionalno-pragmatične bralce, ker v tiškani besedi ne iščejo nikakršnih posebnih vrednot, nikakršnega življenjskega smisla, še najmanj pa se zanimajo za estetske vrednote.

Branje zanje ni nikakršno doživetje, ob branju ne prihajajo do nikakršnih globljih spoznanj.

Branje je zanje le sredstvo, s katerim se je mogoče informirati, dobiti koristna navodila, ki pridejo prav v vsakdanjem življenju in ki človeku omogočajo, da napreduje v svojem poklicu.

K temu tipu prištevamo:

- vse tiste, ki sicer znajo brati, a nikoli ne posežejo po knjigi (Nicht-Leser),
- tiste, ki berejo le bulvarski dnevni tisk (die lesenden Analphabeten),
- in tiste, ki berejo le zato, da bi dosegli družabne, politične ali poklicne cilje (die Zweckleser).

Za ta tip bralca je značilno informacijsko branje v obliki, ki je drugi tipi bralcev ne poznajo.

EMOCIONALNO-FANTASTIČNI BRALEC

išče v literaturi v prvi vrsti čustvena doživetja in bere na evazoričen način. Ta tip bralca v literaturi ne išče ne informacije, ne miselnega bogastva. Branje je sredstvo, ki človeka zaziblje v prijetni svet iluzije, kjer se izpolni njegove želje. Večina emocionalno-fantastičnih bralcev se zadovoljuje s prijetnim, senzacionalnim doživetjem v času branja, ko odložijo knjigo, teče življenje po ustaljenem tiru. Nekateri izmed njih pa čustveno doživetje v sebi ovrednotijo in včasih spremenijo svoje ravnanje v realnem življenju. To so bralci, ki berejo deloma že na kognitivni način. Sprememba njihovega ravnanja je praviloma povezana s čustvenimi in ne z miselnimi reakcijami.

Emocionalno-fantastični bralci imajo radi fantastično literaturo, vendar ne zato, da bi jo sprejemali kot tako (kot literarni bralec), ampak zato, da bi v fantastičnem literarnem svetu lahko razvili svoja lastna čustvena doživetja.

Najraje berejo zabavno in trivialno literaturo, pogrošne kriminalke in indijanarice, science-fiction in ljubezenske zgodbe iz višjih socialnih miljejev (zdravniški, plemstvo, bogataši). Včasih berejo pesmi — vendar iščejo v njih le čustveno, fantastično — literarno delo kot jezikovna umetnina in jih ne zanima.

RACIONALNO-INTELEKTUALNI BRALEC

Mnogo redkeje kot funkcionalno-pragmatičnega in emocionalno-fantastičnega srečamo racionalno-intelektualnega bralca. Kadar slednji bere, ob branju tudi intenzivno razmišlja. V berilu ne išče emocionalnih doživetij, ampak ekzaktna spoznanja. Sam ostaja trezen, zadržan, težko ga je navdušiti in le redko se otrese kritične skeptičnosti. Od funkcionalno-pragmatičnega bralca se razlikuje po tem, da ga k pisani besedi vodi globoka vedoželjnost in nujnost, da vse, kar je prebral, kritično pretehta, si uredi misli in jasne predstave ter si ustvari logično in urejeno sliko o problemu.

Fantastika ga ne zanima. Če bere poezijo, počne to le zato, da bi se dokopal do njenega miselnega sporočila, forma in slog ga ne zanimata. Njegova literatura so filozofski in znanstveni spisi, eseji, socialno — in kulturnokritični romani, problemske drame, refleksivna lirika in, na področju lažje literature, detektivske zgodbe.

LITERARNI BRALEC

Giehrlova oznaka literarnega bralca ustreza v glavnem tisti, ki jo je zapisal C. S. Lewis.

Pri literarnem bralcu jasno dominira literarno branje. Literarni bralec ne bere zato, ker je branje imenitno (statusni simbol), ne zato, ker je kaka knjiga v modi, ne zato, ker branje krepi njegovo socialno pozicijo, zanj literatura ni vir znanja in spoznanja — ampak doživetje, ki ima samo po sebi veliko vrednost. Ni nujno, da ceni vse literarne zvrsti. Nekatera dela ga tako osvojijo, da se k njim vse življenje vrača. Literarno delo sprejema kot celoto — kot literarno in jezikovno umetnino. Po Goetheju:

»Die Form will so gut verdaut sein als der Stoff.«

Maximen und Reflexionen

In tega so sposobni le redki, zato je pravih literarnih bralcev razmeroma malo.

VRSTE BRANJA

Ko takole beremo Lewisovo, Bambergerjevo in Giehrlovo tipologijo bralcev, se ne moremo znebiti občutka, da gre v vseh teh primerih za precej velike poenostavitve. Giehl sicer na nekaj mestih odločno opozarja, da tipologija ni sistem predalčkov, kamor bi lahko redoljubno pospravili vsakogar in vse, toda na koncu vendarle bralce porazdeli v štiri tipološke skupine glede na sposobnost in način dojemanja tiskanega besedila, pri čemer nikjer ne omenja, da lahko posameznik bere ob različnih priložnostih na več različnih načinov. Natančno branje njegove tipologije nas celo prepriča, da je prehajanje iz ene v drugo tipološko skupino celo nemogoče. Funkcionalno-pragmatični bralec po njegovem praviloma ni sposoben iskati v literaturi posebnih npr. estetskih vrednot, branje zanj ne more predstavljati doživetja. Lahko se sicer strinjamo, da taka ugotovitev v zvezi s t. i. beročimi analfabeti drži (to so tisti, ki berejo le senzacionalistično usmerjeni bulvarski tisk in morda še podnapise na televiziji), nikakor pa teh sposobnosti ne moremo popolnoma odrekati tistim, ki berejo, da bi dosegli družabne, politične in poklicne cilje. Ti bralci morda v kakšni drugi bralni situaciji berejo na katerega drugih možnih načinov. O racionalno-intelektualnem bralec pravi Giehl, da ob branju intenzivno razmišlja, da se le redko otrese kritične skeptičnosti in da, če bere literaturo, počne to le zato, da bi se dokopal do njenega miselnega sporočila. Literaturi se praviloma čustveno ne odpira, bere le eseje, socialne in kulturnokritične romane in problemske drame. Fantastika ga ne zanima. Racionalno-intelektualni bralec je tisti, ki mu pripisujejo le kognitivni način branja. To je t. i. spoznavni ali študijski način. Vsi študentje in intelektualci morajo obvladati ta način branja, nikakor pa ni mogoče trditi, da nihče od njih ni sposoben doživljati literature na literarnoestetski način, da se nihče od njih ni sposoben literaturi predati, in ne nazadnje: nikakor ne drži trditev, da nihče od njih ne bere fantastike. Pomislimo samo na tehnično inteligenco, ki (zvesta svojim siceršnjim interesom) pogosto bere znanstveno fantastiko — tako v pogrošni kot tudi v literarni varianti.

In še ena ugotovitev: kako je mogoče trditi, da literarni bralec vedno in povsod bere na literarni način, da je njegova motivacija za branje zmeraj in povsod le iskanje literarnega doživetja. Kaj pa naj počne z iskanjem harmonije med obliko in vsebino, kadar pogleda v kuharsko knjigo, koliko časa naj kuha jajce, da ne bo pretrdo, ali kadar bere navodilo za uporabo novega čistilnega sredstva?

Iz vsega tega je mogoče razbrati, da je že res, da poznamo več vrst branja, da pa je precej nesmotrno deliti bralce na tipe glede na to, kako berejo. Na tem mestu se nam vsiljuje misel, da je problematika analogna s situacijo v jezikoslovju. Tudi tam imamo na voljo več jezikovnih sredstev, ki jih uporabimo glede na namen sporočanja (funkcijske zvrsti) in glede na to, s kom govorimo in v kakšni govorni situaciji smo (socialne zvrsti).

In če so uspeli jezikoslovci rešiti komplicirani problem sistematizacije jezikovnih sredstev tako, da so upoštevali govorno situacijo in namen sporočanja, lahko na ta način poskusimo tudi mi.

Poznamo torej več vrst branja, ki jih uporabljamo glede na to, s kakšnim namenom beremo (kakšna je naša motivacija). Tako lahko isti tekst beremo na informacijski način, če hočemo npr. iz telefonskega imenika izvedeti klicno številko Tončke te in te, lahko ga beremo na kognitiven način, ker beremo z vidika imenoslovja, lahko pa ga beremo na evazoričen način, če hočemo iz enakomerne monotonosti črpati čustveno stabilnost in doseči duševni mir (nekateri ljudje berejo telefonski imenik, da bi se pomirili).

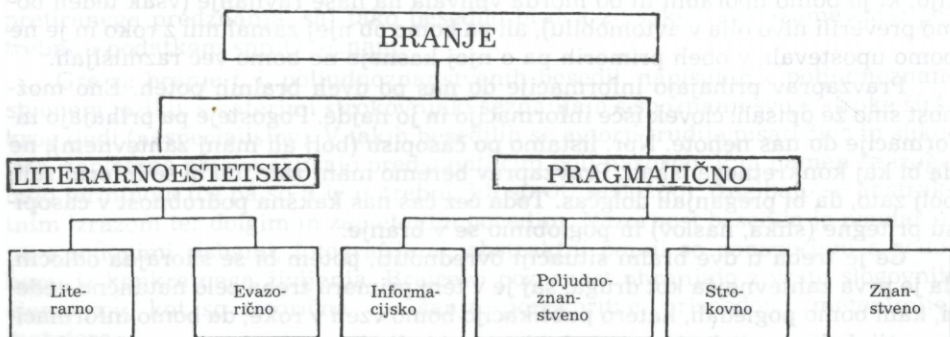
Vendar je opisani primer močno ekstremen. Ponavadi namreč izbiramo tudi litetaturu (v najširšem pomenu te besede) glede na motivacijo, ki nas je privedla k branju. In ta je lahko čisto pragmatična ali literarnoestetska.

Tako bi lahko glede na motivacijo razlikovali dve osnovni vrsti branja: pragmatično branje in literarnoestetsko branje. Večina odraslih obvlada oba tipa, le redki, tisti, ki znajo s pomočjo branja poiskati le najpreprostejšo za praktično življenje potrebno informacijo (npr. zdravnik ta in ta sprejema bolnike ob sredah), in tudi tisti, ki berejo bulvarski tisk in nič drugega, do stopnje literarnoestetskega branja sploh ne pridejo.

Obe vrsti branja je mogoče obvladati bolj ali manj. Tako lahko pragmatično branje služi le iskanju in zbiranju informacij. V tem primeru sta jezikovna in bralna spretnost precej skromni. Nekoliko zahtevnejši način pragmatičnega branja je branje daljših ali krajših poljudnoznanstvenih besedil. Naslednja stopnja, ki zahteva že dokaj visoko stopnjo bralne sposobnosti, je t. i. strokovno branje, najvišja stopnja, ki jo dosežejo sorazmerno redki, je stopnja znanstvenega branja.

Tudi literarnoestetsko branje lahko razdelimo na več stopenj, glede na motivacijo za branje, jezikovno spretnost bralca, njegovo sposobnost dojemanja in s tem v zvezi na zahtevnost teksta. Tako ločimo:

- branje trivialnih stripov,
- branje trivialne literature,
- branje do neke mere estetsko oblikovane trivialne literature,
- branje veristične literature,
- branje klasične literature,
- branje hermetične literature.

1. Pragmatično branje

Kadar beremo zato, da bi dosegli konkretne cilje, da bi nekaj spoznali, vedeli, izvedeli, z namenom zadovoljiti svoje interese ali zato, da bi to vedenje ali znanje izkoristili v čisto »pragmatične namene«, govorimo o pragmatičnem branju. Poznamo več vrst pragmatičnega branja. Sem vsekakor uvrščamo vse to, kar Giehl imenuje informacijsko branje in kognitivno branje, poleg tega pa še vse vmesne stopnje, ki pri Giehlu manjkajo. Ne moremo se namreč otresti vtisa, da mnogi bralci intelektualno presegajo dokaj nezahtevno stopnjo informacijskega branja (predvsem, če upoštevamo Giehlovo definicijo, saj že branje gospodarskega ali političnega komentarja v kolikor toliko resnem dnevniku nivo zahtevnosti informacijskega branja presega), ne ustrezajo pa nivoju po definiciji zahtevnega kognitivnega branja.

Zatorej smo izdelali štiristopenjsko lestvico, ali bolje rečeno: na linijo med informacijskim in kognitivnim branjem smo vnesli še dve kategoriji (poljudnoznanstveno in strokovno branje), da bi tako pokrili nekatere pogoste bralne situacije. Priznati je treba, da smo dobili idejo za tako delitev spet pri jezikoslovcih, saj ti delijo neumetnostne funkcijske zvrsti na:

- praktično sporazumevalne,
- strokovne,
- praktično-strokovne,
- znanstvene,
- poljudnoznanstvene,
- publicistične.

Naša delitev se torej naslanja na tipično rabo jezikovnih sredstev v govornih situacijah, ki se delijo glede na namen sporočanja. Ker pa govorimo o tem, da bralna situacija in motivi, ki nas privedejo k besedilu, determinirajo način branja, se zdi, da določena stopnja analogije pri delitvi ni čisto neutemeljena.

INFORMACIJSKO BRANJE

O tej vrsti branja govorimo, kadar iščemo natančno, enopomensko informacijo, ki jo bomo uporabili in bo morda vplivala na naše ravnanje (vsak teden bomo preverili nivo olja v avtomobilu), ali pa bomo ob njej zamahnili z roko in je ne bomo upoštevali; v obeh primerih pa o njej kasneje ne bomo več razmišljali.

Pravzaprav prihajajo informacije do nas po dveh bralnih poteh. Eno možnost smo že opisali: človek išče informacijo in jo najde. Pogosteje pa prihajajo informacije do nas nehote. Npr. listamo po časopisu (bolj ali manj zahtevnem), ne da bi kaj konkretnega iskali. Pravzaprav beremo manj zato, da bi se informirali, bolj zato, da bi preganjali dolgčas. Toda čez čas nas kakšna podrobnost v časopisu pritegne (slika, naslov) in poglobimo se v branje.

Če je treba ti dve bralni situaciji ovrednotiti, potem bi se skorajda odločili, da je prva zahtevnejša kot druga, saj je v tem primeru treba zelo natančno vedeti, kam bomo pogledali, katero publikacijo bomo vzeli v roke, da bomo informacijo našli. Informacijsko branje je lahko torej bolj ali manj zahtevno, pač glede na to, kako zahteven je tekst, v katerem iščemo informacijo. V najširšem pomenu besede bi pravzaprav k informacijskemu branju lahko šteli vse vrste pragmatičnega branja, študijsko, znanstveno branje, vendar se nam zdi, da se je treba, če

hočemo kolikor toliko sistematično urediti bralne situacije, pri informacijskem branju omejiti na iskanje in črpanje informacij predvsem v vsakdanjem življenju. Pravzaprav smo nameravali z informacijskim branjem označiti bralno situacijo, v kateri človek bere tekste, napisane v praktično sporazumevalnem in publicističnem jeziku, pri čemer bi se pri slednjem veljalo nekoliko omejiti. Jezikoslovci delijo publicistični jezik na strokovni in novičarski, strokovnega pa na političnega, gospodarskega, kulturnega in športnega. Gotovo je, da teksti, napisani v nezahtevnem novičarskem jeziku spadajo k informacijskemu branju, strokovni publicistični članki pa so nekoliko bolj problematični. Vsi vemo, da so v nekaterih naših časopisih politični, gospodarski in kulturni komentarji napisani tako, da jih je mogoče razumeti le, če bralec obvlada veliko paleto jezikovnih sredstev, če je sposoben slediti močno zloženim stavčnim vzorcem, če pozna veliko tujk in če problematiko članka pozna. Branje takih tekstov gotovo ne spada k črpanju vsakodnevnih konkretnih informacij, zato ga nikakor ne moremo šteti k informacijskemu branju. In če se spomnimo, da smo definirali informacijsko branje kot branje, s pomočjo katerega si priskrbimo informacijo, ki bo sicer morda vplivala na naše ravnanje, a o njej kasneje ne bomo več razmišljali, potem postane jasno, da je treba branje te vrste tekstov uvrstiti k strokovnemu branju.

Na tem mestu se postavlja vprašanje, ali je torej vsako branje o kulturnih, političnih in gospodarskih temah že strokovno branje. Rekli bi, da ne. Mnogi časopisi pišejo o teh temah na novičarski način. V tem primeru lahko govorimo o informacijskem branju. Še posebej zato, ker gre bralcem takih tekstov bolj za informacijo o stanju kot za problematiko nasploh, ker o problematiki ne razmišljajo v širšem kontekstu, ampak obravnavajo informacijo izolirano in predvsem: potem, ko jo bodo predebatirali s sosedi, o njej ne bodo več razmišljali.

POLJUDNOZNANSTVENO BRANJE

Poljudnoznanstveno branje predstavlja nekoliko zahtevnejšo obliko branja, ki ustreza bralni situaciji branja poljudnoznanstvenih besedil. Gre za bralni interes za celo paleto strokovnih področij, za katera se bralec sicer zanima, a so zanj nova, za področja, ki niso njegova specialna stroka, kjer ne obvlada terminologije in ne strokovnega konteksta. Branje poljudnoznanstvenih besedil ne zahteva pretiranega predznanja, saj tako besedilo bralca z vsakim za razumevanje potrebnim podatkom sproti seznanji.

Gre za branje t. i. poljudnoznanstvenih besedil, napisanih v poljudnoznanstvenem jeziku, s katerimi strokovnjaki seznanjajo s spoznanji svoje stroke širši krog ljudi (nespecialistov). V takih besedilih se avtorji trudijo pisati živo in slikovito, zapletene pojave skušajo predstaviti čim bolj nazorno. V ta namen se izogibajo terminom (če pa so ti le potrebni, jih sproti razložijo), izogibajo se abstraktnim izrazom ter dolgim in zapletenim povedim. Nazornost besedila je poudarjena z mnogimi risbami, fotografijami, abstraktni pojmi so ponazorjeni s podobami iz konkretnega življenja. Bralčevo pozornost ohranjajo z vrsto slogovnih elementov, kot so retorična vprašanja, ponazoritve, prisposodbe, metonimije, metafore.

Skratka, gre za branje, ob katerem pridobiva bralec informacije in znanje o vrsti področij, ki sodijo k tako imenovani splošni izobrazbi ali individualnim interesom.

Kategoriji strokovnega branja in znanstvenega branja bi lahko po Giehrlovi tipologiji na prvi pogled uvrstili k tako imenovanemu kognitivnemu oziroma študijskemu branju. Vendar le na prvi pogled, saj Giehl ne zahteva od kognitivnega bralca le branja, s pomočjo katerega bo skušal spoznati svet in njegove zakonitosti (to velja ne nazadnje tudi za poljudnoznanstveno branje), ampak tudi urejanje teh spoznanj v smiselni in logični svetovni nazor. To slednje pa ne velja ne za poljudnoznanstveno in ne za strokovno branje. Zatorej velja posebej govoriti o strokovnem in posebej o znanstvenem branju.

Strokovno branje je spretnost, ki jo bralec obvlada le za nekaj strokovnih področij. Gre za strokovno področje, ki je zanj poklicno usposobljen ali se z njim intenzivno ukvarja že daljši čas. Strokovno branje je povezano z branjem besedil, napisanih v strokovnem jeziku, kar pomeni, da je treba obvladati strokovno izrazje neke stroke (ali znati pogledati v ustrezni terminološki slovar). Ponavadi so strokovna besedila napisana v precej suhoparnem slogu. Avtorjem se ne zdi potrebno, da bi se trudili ohranjati bralčev interes za branje. Zdi se jim, da priteguje že stroka sama in da je problem, o katerem pišejo, dovolj zanimiv, da ohranja bralčevo pozornost.

(Kogar problematika ne zanima, naj ne bere). Zatorej se mora bralec strokovnega besedila oborožiti z veliko mero vztrajnosti, ali drugače rečeno: potrebna je dolgotrajna in intenzivna koncentracija, saj je treba avtorjevemu izvajanju logično slediti, sicer se bo bralec sredi besedila izgubil in na koncu ne bo razumel ničesar več.

Poleg terminološke natančnosti in dokaj suhoparnega »strokovnega« sloga mora bralec strokovnega besedila vsaj do neke mere poznati strokovno področje, o katerem bere. Strokovni tekst (za razliko od poljudnoznanstvenega) računa na bralčevo predznanje, na njegovo strokovno usposobljenost, zato ne razlaga sproti vsake malenkosti. Od stopnje zahtevnosti besedila je odvisno, do katere mere to sploh počne.

In še nekaj! Bralec strokovnega besedila se le »seznanja« s strokovnimi področji. Kar prebere, vzame kot dejstvo. V strokovne rešitve ne dvomi in ne išče sam novih rešitev.

ZNANSTVENO BRANJE

»Človekova prastara sla po spoznanju«²³ predstavlja motivacijo za t. i. znanstveno branje, branje s pomočjo katerega (po Giehrlu) človek spozna svet in njegove zakonitosti. Vendar je, če natančno premislimo, taka definicija precej romantična, saj predstavlja znanstveno branje spretnost branja in razumevanja znanstvenih besedil. Vsi pa vemo, da so ta polna terminov, kompliciranih samostalniških izrazov za abstraktne pojme, zapletenih stavčnih zvez z vzročnimi, pogojnimi in drugimi odvisniki, tujk. Skratka, brez temeljite strokovne izobrazbe ustrezne smeri, nam je znanstveni tekst nedostopen. To pa pomeni, da lahko s pomočjo znanstvenega branja spoznavamo le majhen košček sveta in njegovih zakonitosti. Redkokdo je namreč sposoben brati znanstveno besedilo več kot ene stroke, veliki večini ljudi pa so znanstveni teksti sploh nedostopni.

²³ Giehl, H. E.: *Der Junge Leser*. Donauwörth 1958, str. 46.

Vendar pa znanstveno branje ne pomeni le razumevanja znanstvenega besedila. (To je strokovno branje!). Pri znanstvenem branju se bralec od prebranega kritično distancira, prebrano povezuje s svojim znanjem o temi, s svojimi razmišljanji, z drugimi avtorji, o vsem, kar prebere, kritično dvomi, išče globlje zakonitosti, skuša poiskati vzroke za posledice, najti bistvo in ugotoviti neznane in premalo pojasnjene zveze med pojavi.

Tako branje zahteva visoko izobrazbo ustrezne smeri, poleg tega pa še močno razvite kognitivne sposobnosti ter veliko željo po znanju in spoznanju.

Opisali smo torej štiri stopnje pragmatičnega branja, vendar bi na tem mestu radi poudarili, da zdaj nimamo namena govoriti še o štirih tipih pragmatičnih bralcev (kot bi to storila klasična veda o bralcih), saj smo že sproti nakazali, da vsaka vrsta branja sodi k specifični bralni situaciji in je posledica ustrezne motivacije za branje.

Človek torej v različnih bralnih situacijah bere na štiri različne načine. Vendar nikakor ne moremo trditi, da vse te načine obvlada kar vsakdo. Pragmatični bralni načini so uvrščeni na osi med informacijskim in znanstvenim branjem, glede na stopnjo zahtevnosti. To pomeni, da zahteva informacijsko branje najmanjšo intelektualno udeležbo, znanstveno branje pa maksimalno razvite bralne sposobnosti. Od teh, od stopnje izobrazbe in od naših interesov je odvisno, do katere stopnje pragmatičnega branja bomo razvili svoje pragmatične bralne sposobnosti. Toda tudi potem, ko bomo neko stopnjo bralne sposobnosti dosegli, bomo v večini bralnih situacij še vedno uporabljali nižje uvrščene, manj zahtevne načine pragmatičnega branja.

Literarnoestetsko branje

Če si priključimo v spomin vse, kar pravi veda o branju o tipološki kategoriji literarnega branja in o literarnih bralcih, in hočemo istočasno definirati to literarno branje, stojimo skorajda pred nerešljivim problemom. Na prvem mestu moramo namreč ugotoviti, da zelo majhen del populacije obvlada bralno spretnost do take mere, da bi ga v to kategorijo sploh lahko uvrstili. Na drugi strani pa ne moremo mimo dejstva, da veliko ljudi bere in da mnogi med njimi marsikdaj berejo čisto brez vsakršnih pragmatičnih namenov, da berejo tudi kaj drugega kot pogošne zvezčiče s trivialno literaturo.

Vseh teh »polliterarnih« ali »ne čisto literarnih« bralnih situacij pa ne moremo upoštevati, če zastavimo definicijo literarnega branja tako ozko, kot to počne klasična veda o branju (Lewis, Giehr!). Zatorej se zdi smotno definirati »nepragmatične« bralne situacije glede na odstotnost kakršnegakoli praktičnega namena, ki ga ima bralec v zvezi s prebranim besedilom.

Uvedli bomo torej termin literarnoestetskega branja, ki nam bo označeval vse vrste branja, ko se človek s pomočjo tiskane besede zaziblje v prijetni svet domišljije.

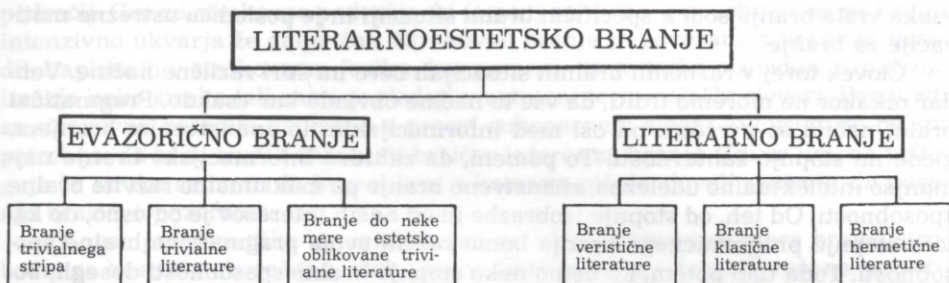
Od tega, ali je pripravljen brati tekste, v katerih avtor problemsko odpira manj prijetne aspekte življenja, in od tega, ali se bralec zaziblje v »prijetni« svet svoje domišljije ali se je pripravljen živeti in podoživeti avtorjevo ustvarjalno domišljijo, pa je odvisno, ali bomo govorili o evazoričnem ali literarnem branju umetniškega in »umetniškega« teksta.

Tako kot smo storili pri pragmatičnem branju, bomo tudi pri literarnoestetskem branju definirali bralne spretnosti glede na bralčevo sposobnost in željo

sprejemanja različno zahtevnih »nepragmatičnih«, torej literarnih (v zelo širokem pomenu) besedil.

Literarnoestetsko branje bomo razdelili na evazorično in literarno, vsako od njiju pa še na tri možne bralne kategorije. Evazorično branje na branje (gledanje) trivialnega stripa, branje trivialne literature in branje do neke mere estetsko oblikovane trivialne literature, literarno branje pa na branje veristične literature, klasične literature in hermetične literature. Zdi se nam, da bomo na ta način pokrili vse možne »nepragmatične«, torej literarnoestetske, bralne situacije. (glej skico 2)

Skica 2

EVAZORIČNO BRANJE

Beseda evazorično prihaja iz latinščine (ex-vadere), mi pa jo povzemamo po nemški vedi o branju in bralcih. Beseda evasorisch, evasiv (adj.) je prvotno (po Wahrigovem²⁴ nemško nemškem slovarju) označevala umikanje, bežanje pred nečim (Ausflüchte enthaltend, ausweichend).

Toda beseda se je postarala, zamenjala jo je nova, veda o branju pa jo je napolnila z novim pomenom, saj jo uporablja za branje, katerega bistvena lastnost je eksploatacija literature za beg pred resničnostjo in dolgočasnostjo vsakdanjega življenja. V osnovi beseda nima pejorativnega pomena. Tega ji dodajamo sami, če jo povezujemo z branjem trivialne literature in je naš odnos do takega branja negativen, odklonilen, morda vzvišen.

Naj poudarimo, da v našem tekstu nimamo namena vrednotiti bralnih navad in da tudi izraz evazorično branje uporabljamo brez kakršnihkoli vrednostnih predznakov.

Tako nam izraz evazorično branje pomeni branje, pri katerem se bralec zabiblje v prijetni svet domišljije, vendar ni pripravljen slediti avtorjevi domišljiji, ne akceptira avtorjeve pravice videnja, doživljanja in predstavljanja sveta, ampak uporablja literaturo zato, da vanjo projicira svoja lastna čustva, svoje lastne čustvene primanjkljaje, svoje lastne želje po doživetjih in zanimivih vznemirljivih in čustveno nabitih situacijah.

Pri evazoričnem branju gre pogosto za eksploatacijo literature. Bralec, ki ni zadovoljen s svojim poklicnim ali (in) privatnim življenjem, ker se mu zdi premalo uspešno, premalo vznemirljivo, ker sam v njem premalo pomeni, in čuti, da

²⁴ Wahrig Deutsches Wörterbuch. München 1975.

drugi z njim manipulirajo, ker vidi, da je v svetu okrog njega marsikaj narobe, a ni sposoben (ali se ne čuti sposobnega) na situacijo kakorkoli vplivati, da bi jo spremenil, nujno potrebuje obrambne mehanizme, da bi se ubranil frustracijam. Nekateri izmed človekovih obrambnih mehanizmov so povezani tudi z branjem literature, največkrat z branjem trivialne literature. V prvi vrsti gre za proces identifikacije in fantaziranja.

Psihologi pravijo, da je identifikacija²⁵ obrambni mehanizem, ko človek za motive, ki jih sam ni mogel izživeti, išče in najde zadovoljitev v tem, kar so uresničili drugi. Bralec, ki bere na evazorični način, se z literarno osebo identificira zato, da bi v njenem uspehu videl svoj lastni uspeh, ki ga ni mogel (znal) doseči. Ljudje, ki jih poklicno življenje dolgočasi in tudi večino privatnega življenja preživijo ob branju časopisov in gledanju televizije, ki jih nihče preveč ne upošteva, intenzivno podoživljajo usode junakov westernov, znanstvenofantastičnih zgodb, kriminalk, pri čemer se obvezno identificirajo z najboljšim, najmočnejšim, najpametnejšim, skratka s tistim, ki doživi največ, ki vsako situacijo suvereno obvlada in ki ga vsi spoštujejo, na koncu pa po možnosti doživi še kakšno pomembno družbeno priznanje (postane šerif, dobi odlikovanje, kak pomemben mož ga pred množico občudovalcev v znak priznanja spodbudno potreplja po ramenu ...)

Ženske, ki čutijo, da njihov šarm in telesna privlačnost ne zadoščata, ki se jim zdi, da jih premalo upoštevajo in da so sploh premalo ljubljene, občudovane in oboževane, se identificirajo z literarnimi liki in postanejo ob njih center občudovanja vsega moškega sveta.

Drugi obrambni mehanizem, povezan z branjem, je proces fantaziranja. O fantaziji, fantaziranju, vsakdanjem sanjarjenju kot mehanizmu govorimo tedaj, ko svojih želja in motivov ne zadovoljujemo z realno aktivnostjo, temveč tako, da si svoje cilje zamišljamo kot že dosežene.

»Zelo pogosta oblika fantaziranja je to, če si človek zamišlja sebe kot junaka, ki ima velike uspehe in ga vsi občudujemo, druga, prav tako pogosta oblika je, da si zamišlja sebe kot mučenca, kot trpina, ki ga njegova okolica ne mara priznati. Okolje, ki v njem živimo, nas ne ceni in nam ne posveča pozornosti, toda to okolje niti ne sluti, kako greši in kakšna vrednost tiči v nas.«²⁶

Poleg eksploatacije literature v funkciji psiholoških obrambnih mehanizmov je z evazoričnim branjem povezana še precej infantilna stopnja dojemanja besedila.

Ko smo govorili o študiji Charlotte Bühler: *Pravljica in otroška fantazija*, smo ugotovili, da je otrok prepričan, da svet funkcioniра v skladu z njegovimi željami in da je zato tudi pravljичno dogajanje urejeno tako, kot to otrok želi.

Enako velja tudi za evazoričnega bralca. Tudi on zahteva dogajanje v skladu s svojimi željami (ki so take, da ustrezajo motivaciji, ki pogojuje procesa identifikacije in fantaziranja). Stanislaw Lem poroča v študiji *Sociologija znanstvene fantastike*, da bralci trivialne literature pogosto jezno reagirajo na konec zgodbe, če ta ni v skladu z njihovimi željami. Ker praviloma nimajo nikakršnega spoštovanja do avtorja (odnos je popolnoma komercialen: zgodbo so kupili, kot kupijo katerikoli industrijski izdelek), z njeno kvaliteto pa niso zadovoljni, jo reklamirajo. Avtorjem (ali založnikom) pošiljajo besna pisma, v katerih se pritožujejo nad tem, da avtor ni ustrezno (»kvalitetno«) končal zgodbo.

²⁵ Rot, N.: *Psihologija osebnosti*. Ljubljana 1968, str. 183.

²⁶ Rot, N.: *Psihologija osebnosti*. Ljubljana 1968, str. 186.

Torej:

- evazorični bralec zahteva dogajanje v skladu s svojimi željami (kar lahko označimo kot infantilno potezo) in
- evazorični bralec ne priznava avtorjeve umetniške avtonomnosti.

Še eno lastnost evazoričnega branja moramo omeniti. Kot otrok tudi evazorični bralec ni sposoben slediti komplicirani zgodbi in zahtevni večplastni karakterizaciji. Tudi on najintenzivneje podoživlja črne (ali bele) karakterje, katerih lastnosti so ponavadi podčrtane s tem, da nastopa v zgodbi tudi oseba z diametralno nasprotnimi lastnostmi.

Stopnje evazoričnega branja

Glede na zahtevnost evazoričnega branja smo te vrste bralno spretnost razdelili na tri stopnje:

- branje trivialnega stripa,
- branje trivialne literature,
- branje do neke mere estetsko oblikovane trivialne literature.

Termin trivialni strip uvajamo zato, ker mnogi avtorji trdijo, da strip ni nujno kič in da ga ne smemo vrednotiti z literarnimi merili, ampak z merili, ki ustrezajo le tej vrsti umetnosti. Trdijo, da poleg kičastega, trivialnega stripa, eksistira tudi estetsko oblikovani, umetniški strip. Vsemu temu ne bi radi oporekali, vendar moramo poudariti, da v naši sistematiki ne govorimo o tem umetniškem, stripu, ampak o stripu, ki ga ponujajo naši kioski v obliki drobnih knjižic ali revij tipa Zabavnik in podobno.

Tako gledamo na branje (gledanje) stripov kot na najmanj zahtevno bralno spretnost, pri kateri potrebuje verbalna informacija podporo vizualne. Psihološko gledano pa velja za strip vse to, kar smo povedali o obrambnih mehanizmih v zvezi z evazoričnim branjem.

Druga, nekoliko zahtevnejša stopnja evazoričnega branja je branje trivialne literature, ob kateri bralec ne dobiva več vizualne informacije, ampak se mora zadovoljiti le z verbalno.

Večina trivialne literature je napisana zato, da jo bomo brali na evazorični način, zato tudi tematika in potek te zgodbe upošteva nekaj tipov (smeri) želja, ki jim skušata v čim večji meri ustreči.

Evazorično branje še ne predstavlja sposobnosti estetskega doživljanja besedila. Karakterizacija je zato črno-bela, junakove lastnosti so zaradi lažjega identificiranja in razumevanja osvetljene tako, da uvaja avtor še »protijunaka« z diametralno nasprotno lastnostjo. Vsaka oseba ima praviloma le eno karakterno potezo (zaradi lažje preglednosti). Avtor porabi nekoliko več časa, da naslika njeno zunanost (rdeči ali črni lasje, praviloma modre ali zelene oči, dolge noge, rdeči športni avto . . .). Dogajalni prostor je popisan kar se da skromno, saj kdor bere na evazorični način, nima potrpljenja za daljše opise pokrajin, vzhajajočega sonca ali deževnega popoldneva.

Še zahtevnejšo, tretjo, stopnjo evazoričnega branja predstavlja branje do neke mere estetsko oblikovane, a še vedno trivialne literature. Gre za besedila, nekoliko daljša, izdana v knjižni obliki (ne več pogrošni zvezčič s 60 stranmi), torej besedila, ob katerih mora bralec zbrati nekoliko vztrajnosti, saj jih ne bo mogel prebrati v enem popoldnevu in bo moral na ugoden razplet zgodbe kak dan

počakati. Zgodbe v takšnih delih so nekoliko bolj razvejane, zato mora bralec slediti kompliciranemu dogajanju. Tudi karakterizacija oseb je nekoliko zahtevnejša. Bralec bo moral razbrati karakterje, ki nimajo nujno ene same lastnosti, tudi pomožne osebe z nasprotno lastnostjo ni več.

Karakterizacija ni več obvezno črno-bela (čeprav je največkrat tako).

Tudi slog pripovedovanja je zahtevnejši. Avtor zahteva od bralca potrpljenje za daljše opise dogajalnega prostora in razpoloženj, tu in tam zagreši tudi kakšno primero ali metaforo.

Še vedno pa veljajo osnovna pravila evazoričnega branja. Zgodba se mora končati tako, kot to bralec želi, saj je branje v osnovi motivirano z doživljanjem prijetnih občutkov ter s psihološkima procesoma identifikacije in fantaziranja.

LITERARNO BRANJE

Mnogi modri možje so se ukvarjali z vprašanjem, kaj je literatura (v ožjem pomenu besede) in s tem v zvezi, kaj je literarno branje, ter kako človek literaturo sprejema in doživlja. O tem so napisali metre učenih knjig in v vsaki od njih veliko tehtnih misli. Ob vsem tem je zelo težko definirati literarno branje, saj ni definicije, ki bi bila dovolj široka, da bi zajela vse, kar so o literarnem branju že povedali, in ki bi bila tako ozka, da ne bi kateri od znanstvenikov zagrmel, da pa to še ni literarno branje, da je literarno branje vse kaj drugega, višjega, zahtevnejšega, bolj poduhovljenega.

Zato naj na tem mestu zadostuje, da navedemo nekaj lastnosti literarnega branja.

V prvi vrsti bi radi povedali, da nam predstavlja literarno branje branje, ob katerem bralec avtorju priznava njegovo avtonomnost in pravico razvijati, zapletati in razpletati dogajanje tako, kot se mu to za izpoved njegovega doživetja zdi najbolj prav.

Literarno branje je tudi branje, povezano z dojemanjem vsebine in oblike. Bralec je odprt za sporočilno vrednost literarne oblike, pripovednega sloga (besednega in zvočnega). Vse to se v njegovi zavesti zliva v harmonično literarno doživetje. Ob branju nastajajo globoki vtisi, h katerim se v mislih zmeraj znova vrača, o problemih, ki jih literatura načenja, razmišlja in se notranje bogati.

Ena izmed bistvenih značilnosti literarnega branja je dejstvo, da se bralec večkrat vrača k isti knjigi in jo ob vsakokratnem branju doživlja na nekoliko drugačen način.

Spretnost literarnega branja oziroma dojemanja literature je lahko večja ali manjša. Odvisna je od tega, kakšen posluh ima človek za lepoto umetniškega besedila, za sporočilo besedne vsebine in oblike. Po našem mnenju gre za dovzetnost, dojemljivost, ki je človek nima, ali pa jo ima v večji ali manjši meri, tako kot ima ali nima posluha za glasbo ali lepoto barv.

Razumevanje in dojemanje literature je lahko bolj ali manj globoko. Gotovo tisti, ki poznajo izrazne možnosti besedne umetnosti, ki poznajo literarno teorijo, drugače gledajo na umetelno notranjo zgradbo nekega romana, ali na zunanjo zgradbo, npr. Prešernovega Sonetnega venca in potemtakem drugače, globlje dojemajo umetnino kot celoto.

Tudi bogat besedni zaklad povečuje bralčevo dojemljivost za avtorjev jezik in njegove slogovne variante. Bogat besedni zaklad daje možnost razumevanja in s tem učinkovanja besednega sloga.

Bralec, ki pozna filozofijo, npr. filozofijo eksistencializma, gotovo čisto drugače sprejema sodobno književnost. Pravzaprav resno dvomimo, da lahko brez sodobne filozofije beremo ustaljeno literaturo 20. stoletja.

Da ne bi dolgo naštevati: Poznavanje literarne teorije, literarne zgodovine in vseh pomožnih literarnih ved občutno povečuje bralčevo sposobnost literarnega branja in dožemanja besedne umetnine.

In ker le redkokdo obvlada tako literarno teorijo, kot filozofijo, sociologijo, psihologijo in druge pomožne literarne vede, ki v končni fazi omogočajo polno literarno doživetje (če smo tega sploh zmožni), mnogi ljudje pa literaturo berejo tudi brez tega znanja, pač v okviru svojih zmožnosti, smo spretnost literarnega branja razdelili na tri stopnje. Na:

- sposobnost branja veristične literature,
- sposobnost branja klasične literature in
- sposobnost branja hermetične literature.

Morda taka delitev komu ne bo ugajala, toda zdelo se nam je, da bolj je literatura hermetična, večji občutek za besedno umetnost in več »zunanjih« informacij je potrebnih, da bi jo bralec lahko popolnoma doživel. Pri tem mislimo tako na poznavanje pomožnih literarnih ved in literarne teorije kot tudi na informacije o družbi, v okviru katere hermetična literatura nastaja.

»Na drugi strani je pri veristični literaturi bolj poudarjena mimetična stran, saj gre pretežno za prikaz stvarnega življenja in za vrednote, ki so stvarno mogoče.«²⁷

Gre za literaturo, ki jo lahko bralec kar dobro dojema že samo z zdravim občutkom za logiko stvari, in tudi za literaturo, katere estetska komponenta ni poudarjena do take mere artističnosti, kot je to mogoče videti pri hermetični literaturi.

Spretnost branja klasične literature smo uvrstili med branje veristične in hermetične literature, saj je klasična literatura po definiciji

»med skrajnostmi verzima in hermetizma ... presega obojno enostranost, da bi ju spojila v enoto, ki je v sebi uravnotežena, čeprav ne brez živih notranjih napetosti in nasprotij. V klasiki se morajo uravnovežiti predvsem estetska, spoznavna in etična razsežnost temeljne literarno-umetniške strukture, kar pomeni, da so enako pomembne, v sebi razvite in bogate.«²⁸

Na koncu je treba dodati še, da če bralec vzame v roke »literarno delo«, še ni rečeno, da bo njegovo branje literarno. Kajti, ne glede na to, kaj beremo, če nam služi čtivo le za to, da vanj projiciramo svoja čustva in da ob njem razvijamo svoj domišljjski svet, če se nismo pripravljene odpreti mislim, razpoloženjem in idejam avtorja in sveta, o katerem umetnina pripoveduje, potem ostaja naše branje le na stopnji evazoričnega branja.

PRAGMATIČNA MOTIVACIJA ZA BRANJE LITERARNIH TEKSTOV

Na prvi pogled se zdi, da smo z razdelitvijo branja na pragmatično in literarnoestetsko pokrili prav vse možne bralne situacije. Vendar, če zadevo natančno premislimo, moramo ugotoviti, da predvsem pri mladih bralcih motivacija za branje literarnih tekstov ni le literarnoestetska (v nekaterih obdobjih je takšna celo v zelo majhni meri), ampak zelo pogosto tudi pragmatična.

²⁷ Kos, J.: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana 1983, str. 44.

²⁸ Kos, J.: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana 1983, str. 46.

Pri tem mislimo na branje, ko otrok s pomočjo literature osvaja svet, spozna nove dežele in njihove običaje, ko se ob literaturi uči moralnih norm in vedenjskih vzorcev, skratka, ko je motivacija za izbiro literarnega teksta pragmatična.

Zaradi preglednosti smo take bralne situacije razdelili na 6 tipov:

1. osvajanje sveta — razpoznavanje slik v leporelu in slikanicah,
2. branje (poslušanje) vzgojnih in poučnih pesmic,
3. branje umetniškopoučne proze,
4. branje pustolovskih romanov,
5. branje sodobne družbenokritične in modne literature,
6. literarnokritično branje.

Prve štiri kategorije sodijo v svet otroškega in mladostniškega branja in jih bomo obravnavali v poglavju o bralnem razvoju, zato bomo na tem mestu podrobneje opredelili le kategoriji 5. in 6.

K branju sodobne družbenokritične in modne literature bralca pogosto privedeta dve motivaciji.

Sodobna družbenokritična literatura ima pogosto obliko literarnega teksta. Gre za romanopisje tipa Solženicin: *Prvi krog*, Igor Torkar: *Umiranje na obroke*, Branko Hofman: *Noč do jutra*, skratka, za romane, ki nastajajo kot komentar oziroma avtorjevo videnje sodobne družbe ali polpretekle zgodovine. Ti romani imajo večjo ali manjšo literarno vrednost. Zanje je značilno, da se ob njih kritik sprašuje, ali gre v resnici za trajno literarno umetnino in ali bodo tekst literarne kvalitete vzdržali tudi potem, ko njihova tematika ne bo več aktualna.

Bralec vzame tako knjigo v roke manj zaradi literarnega doživetja in bolj zato, ker ga zanima, kako je avtor doživel npr. Stalinovo diktaturo in dachauske procese. Zanima ga, kaj le avtor piše, da njegova knjiga toliko let ni mogla v tisk, ker se ni mogla prebiti skozi mline uradne cenzure, ali ker jo je avtor lahko objavil šele potem, ko je emigriral. Zdi se nam, da je motivacija za branje v tem primeru v prvi vrsti pragmatična, enaka kot takrat, ko vzamemo v roke časopis, da bi brali uradno poročilo o reviziji dachauskih procesov ali o novi aferi kakšne domače ali tuje politične strukture.

V isto kategorijo spada tudi branje sodobne modne literature. Gre za tako imenovani fenomen NAČITANOSTI, ki je v nekaterih krogih zelo cenjena. Če bralec spada k tem krogom, nekatere knjige preprosto mora prebrati, tako kot mora videti nekatere gledališke predstave (po možnosti v premierski ali predpremijski izvedbi), slišati nekatere koncerte, saj to počno v »njegovih krogih« vsi. Naj poudarimo, da fenomen načitanosti nimamo namena obravnavati s kakšnim peyorativnim predznakom, saj lahko tudi bralec, ki ga je privedla h knjigi takšna pragmatična motivacija, literaturo doživlja v vsej njeni globini in v vseh odtenkih, radi bi le popisali bralno situacijo, ko bralec bere literaturo s pragmatičnim-informacijskim namenom.

LITERARNOKRITIČNO BRANJE

Kadar bralec (literarni kritik) vzame v roke knjigo, da bi si o njej ustvaril mnenje, z namenom, da bo napisal kritiko ali literarnoteoretično študijo, ga vodi v manjši meri literarnoestetski in v večji meri pragmatični motiv. Njegovo branje ne bo literarno, saj bo moral do teksta ohraniti kritično distanco, ne bo smel dovoliti, da ga avtor omreži v mimetično doživljanje svojega dela. Skratka, gre za

strogo znanstveno (kognitivno) branje literature zato, da bi odkril njene notranje zakonitosti: izrazna sredstva, njeno sporočilno vrednost, njeno bistvo in smisel.

Zdi se nam, da moramo ob koncu tega pregleda bralnih situacij in tipov branja še enkrat poudariti, da vsakdo (ali skoraj vsakdo) obvlada osnovne, najelementarnejše načine pragmatičnega in literarnoestetskega branja. Od stimulatивnosti okolja, jezikovnega razvoja, socialnega, emocionalnega in kognitivnega razvoja in človekove dojemljivosti za izpovedno moč besede ter njegovih interesov je odvisno, do katere stopnje se bosta njegovi spretnosti pragmatičnega in literarnoestetskega branja razvili. Toda doseči neko stopnjo še ne pomeni uporabljati le še ta način branja, v mnogih bralnih situacijah uporablja bralec manj zahtevne načine branja, saj so ti za določene bralne situacije pač najprimernejši.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

Zusammenfassung

ENTWICKLUNG DES LESENS

Die Wissenschaft vom jungen Leser ist interdisziplinär. Sie verlangt eine Zusammenarbeit der Pädagogen, Psychologen, Soziologen und der Literaturwissenschaftler. Man muß nämlich wissen, daß die Entwicklung des Lesens (der literarisch + ästhetischen Perzeption) beim Kind größtenteils von seiner kognitiven, emotinellen und sozialen Entwicklung abhängig ist. Wichtig sind die stimulativen oder weniger stimulativen Einflüsse seiner Umgebung (es scheint, daß die Anregungen in der frühen Kindheit am wichtigsten sind, noch schicksalhafter ist ihr Fehlen). Bedeutend ist natürlich auch die Literatur, die ein Kind in die Hand bekommt.

Deswegen geht dieser Versuch einer Beschreibung der Entwicklung des Lesens von den Feststellungen in Piagets Entwicklungspsychologie, vom Beobachten der soziologischen Einflüsse auf diese Entwicklung und von der langjährigen Beobachtung der kindlichen und jugendlichen Reaktionen auf eine gewisse Art der Literatur aus.